

Kolnar, K. (2025). Det maskuline dilemma. Sentripetal og peripetal vold. I P. B. Grande & O. O. Sæle (Red.), *Vold i kulturen: Perspektiver på skole, idrett, religion, musikk, litteratur og kjønn* (s. 47–107). Fagbokforlaget. DOI: <https://doi.org/10.55669/oa510101>

Kapittel 1

Det maskuline dilemma. Sentripetal og peripetal vold

Knut Kolnar

Sammendrag: Voldens former speiler samfunnet. I tradisjonelle samfunn er voldsformene ofte godt kulturelt innarbeidede, stabile og gjenkjennbare over tid. I samfunnsformer i stadig endring, som våre vestlige liberale demokratier, er voldsformene i kontinuerlig forandring. I den senere tid har klan- og æresrelatert vold blitt en stadig større del av den nordiske virkeligheten. Denne artikkelen vil søke å gi et bestemt perspektiv på denne volden gjennom å sette søkelys på hva det er som gjør enkelte mannligenskonstruksjoner åpne for å bruke vold som et middel til å løse konflikter og strukturere virkeligheten.

Sammenhengen i ord, begreper og tematikker er som følgende: *Voldsmonopolet* blir i dag utfordret på stadig flere arenaer av den nye *spordiske lovløsheten*. Denne er igjen knyttet til klan og ære, og til begrepene *sentripetal* og *peripetal vold* og *den sentripetale invitasjon*. Disse begrepene bidrar til å forklare hvordan menn blir innfanget i voldsspiraler, og hvorfor disse er så vanskelige å komme ut av. Artikkelen viser hvordan den nye sporadiske lovløsheten skaper et *perforert voldsmonopol*, som igjen bidrar til å skape en ny type *ontologisk utrygghet*, som tærer på *tillitssamfunnet* og den kulturen som i sin tid muliggjorde etableringen av den moderne velferdsstaten.

Nøkkelord: Maskulinitet, sentripetal vold, peripetal vold, sentripetale invitasjon, det perforerte voldsmonopol, sporadisk lovløshet, ontologisk utrygghet, tillitssamfunnets undergang, ære, kjønn, klan

Abstract: The forms of violence mirror society. In traditional societies, the forms of violence are often deeply embedded in the culture, stable, and recognizable over time. In societies that are constantly changing, such as our Western liberal democracies, the forms of violence are in continuous flux. Recently, clan- and honor-related violence has become an increasingly prominent part of the Nordic reality. This article seeks to provide a specific perspective on this violence by focusing on what makes certain constructions of masculinity open to using violence as a means to resolve conflicts and structure reality.

The connections between words, concepts, and themes are as follows: The monopoly on violence is now being challenged in more and more arenas by new forms of sporadic lawlessness. This, in turn, is linked to clan and honor, as well as the concepts of centripetal and peripheral violence, and the centripetal invitation. These concepts help explain how men become trapped in cycles of violence, and why these cycles are so difficult to escape. The article shows how the new sporadic lawlessness creates a perforated monopoly on violence, which in turn contributes to the creation of a new type of ontological insecurity, which erodes the trust-based society and the culture that once enabled the establishment of the modern welfare state.

Keywords: Masculinity, centripetal violence, peripetal violence, centripetal invitation, the perforated monopoly of violence, sporadic lawlessness, ontological insecurity, the downfall of the trust society, honor, gender, clan

Innledning

I den senere tid har klan- og æresrelatert vold blitt en større og større del av den nordiske virkeligheten. Denne artikkelen vil søke å gi et bestemt perspektiv på denne volden gjennom å sette søkelys på hva det er som gjør enkelte mannlighetskonstruksjoner åpne for å bruke vold som et middel til å løse konflikter og strukturere virkeligheten, fordi denne volden utføres i all hovedsak av menn, selv om kvinner nok kan være delaktige på ulike stadier i voldsoppbyggelsen.

Er det noe ved disse mannlighetskonstruksjonene som gjør dem særlig åpne for å bruke vold som strategi for å beherske virkeligheten? Hvilke gevinster og hvilke ulemper er knyttet til systematisk og ofte kalkulert brutalitet?

Ved første øyekast henger det sammen med at ære, mannlighet og vold danner et tett sammenvevd triangel. De utgjør en strukturerende akse i en kultur og en tradisjon hvor ætten har en sentral betydning, gjerne som konsekvens av et svekket eller fraværende voldsmonopol. Tanken er at for å forstå volden må vi forstå æren, og for å forstå æren må vi forstå hvordan den er innvevd i mannlighetskonstruksjonene.

Artikkelen vil søke å belyse en rekke av de dynamikker og selvforsterkende voldslogikker som er virksomme i ulike typer æresrelatert vold, gjennom begrepene sentripetal og peripetal vold, samt den sentripetale invitasjon (Kolnar, 2005).

Disse begrepene er i utgangspunktet nært koblet til forestillingen om sentrum og periferi, om legitim versus illegitim vold, og de er knyttet både til maskulinitet og det mannlige subjekts sosiale utgangspunkt. Hvor i samfunnet kommer en fra, og hvilke lojaliteter og yrkesvalg velger en som de sentrale og identitetsgivende? Begrepene tematiserer på mange måter voldens paradoksale karakter; at den samme voldsutøvelsen i én kontekst gir status og mannlighet innad i fellesskapet, det være seg den organiserte klanen eller den løse sammensatte gjengen, mens den i en annen kontekst tapper individet for den type legitim maskulinitet som er inngangsbillett til det prestisjefylte sosiale liv innen storsamfunnets rammer. Det vil si at den volden som skaper prestisje og mannlighet, og i mange tilfeller gir det maskuline selv en kul/cool front, samtidig skaper sterkere og dypere former for utenforskap. Den volden som fungerer som en slags mirakelmedisin, idet gjør voldsutøveren synlig, respektert og fryktet, gjør han også til en brutalitetens skikkelse som høster

samfunnets fordømmelse. Dette er en voldsskvis med betydelig eskalerende potensial, særlig når klare lojalitetsvalg og karriereveier blir tatt, og ikke minst når forestillingen «ingen ting å tape» setter seg.

I Norden har vi historisk gjennomlevd utviklingen fra ætt til rett, fra det ætte- og klansamfunn som preget det gamle norrøne samfunnet, til den moderne nasjonalstaten med sitt voldsmonopol, og med det et felles lovverk, rettsapparat og straffesystem. Den klan- og æresvolden vi ser i dag, lever parasittisk på nasjonalstaten og dens regulerte rettssystem.

Artikkelen søker også vise noen av de mulige konsekvenser det har for stabiliteten i den demokratiske velferdsbygningen dersom denne type voldsutbrudd får fortsette med tilnærmet uforminsket styrke eller alternativt utvikler og differensierer seg, og begynner å gjennomtrenge samfunnslegemet på nye måter, slik vi blant annet ser eksempler på når det gjelder klanenes infiltrering i stadig flere sosiale felt i vårt naboland, som spenner fra velferds-kriminalitet til restaurant- og byggevirksomhet.

Med bakgrunn i eksisterende empiri søker artikkelen å vise at noen av konsekvensene av det som betegnes «den sporadiske lovløshet» er at voldsmonopolets soliditet og virkekraft blir utfordret. Dette er en tilstand som formuleres i betegnelsen «det perforerte voldsmonopol». Siden det er voldsmonopolet som er garantisten for nasjonalstatens stabilitet og trygghet, det selvfølgelig sosiale liv i det liberale samfunn og institusjonenes styrke, har det perforerte voldsmonopol ikke bare en systemtruende kraft, men også potensiell mulighet til å endre dagliglivets karakter. Dette spissartikuleres i begrepet «ontologisk utrygghet».

Begrepet peker på at det selvfølgelig trygge som vi i Norden har tatt for gitt, den relativt volds- og trusselfrie hverdag, endrer karakter. Noen steder blir tryggere enn andre. Når folk opplever utrygge gater og skummel skumring innebærer det at hverdagslivet endrer karakter. Samhandlingsmønstrene forandres, holdninger og mentaliteter skifter innhold. Dette skyter fart når de myke liberale punkter hvor folk samles, spiser, lytter til musikk, ser kunst, flanerer, betrakter og blir betraktet – kafelivet, musikkscenen, sportsarrangementene – de scener som preger det avslappede frie liberale demokrati, blir truet. Det skjer et slags demokratisk revisjonsarbeid når det åpne samfunn begynner å lukke seg på sentrale punkter, og toleransens imperativer, som har vært helt nødvendige for utviklingen av individets rettigheter, fra kjønn til arbeidsmarked, utfordres.

En av de mest sentrale faktorene knyttet til den ontologiske utrygghet er at den tærer på tillitssamfunnet. Tillitskapitalen blir ofte betraktet som «det nordiske gullet». Det er den som gjør oss effektive til tross for høye kostnader, den er oljen i de hverdagslige samhandlinger, det er den som får oss til å tro at dugnad handler om å bygge fellesskap og ikke dreier seg om utnyttelse av tro-skyldig arbeidskraft, det er den som skaper skattevillighet og får oss til å tro på omfordelingspolitikken, at staten vil oss vel, at ordensmakten er på vår side, at pressen er relativt sannferdig og følger det åpne, liberale samfunns prinsipper og ikke har egne, skjulte agendaer, at skolene skal danne kompetente borgere og ikke være ideologiske hamsterhjul for bestemte særinteresser, og så videre. Dersom den ontologiske utrygghet, som en konsekvens av det perforerte voldsmonopol, fører til at mistillit, misnøye, frykt og raseri begynner å perforere tillitssonene, er den kulturen som la grunnlaget for velferdsstaten betydelig svekket, med konsekvenser det er vanskelig å forestille seg. Tillitskapitalen er ikke en uendelig ressurs. Når den minsker og forvitrer, skjer det noe både med de menneskelige bærebjelker som driver våre sentrale institusjoner, fra tillit til ordensmakten, skatte og fordelingspolitikken, til våre dagligdagse praksiser, fra tillit til naboen til nyheter, avlevering i barnehagen over tiltro til taxiens taksameter og den alminnelige varehandel.¹

Vi trenger begrep for å begripe og få ord på de bevegelsene som er på ferde. Sammenhengen i ord, begreper og tematikker er som følgende; *Voldsmonopolet* er det samlende senter i nasjonalstaten og står som garantist for stabilitet og trygghet. I dag blir dette utfordret på stadig flere arenaer av den nye *sporadiske lovløsheten*. Denne er igjen knyttet til klan og ære, og derved til begrepene *sentripetal* og *peripetal vold* og *den sentripetale invitasjon*. Konsekvensene av denne lovløsheten er et *perforert voldsmonopol* som bidrar til å skape en ny type *ontologisk utrygghet*, som igjen tærer på *tillitssamfunnet* og den kulturen som i sin tid muliggjorde etableringen av den moderne velferdsstaten.

Det er begrenset akademisk forskning både på gjenger, gjengvold, æres- og ættekultur i de nordiske landene. Det gjør at mange av kildene til denne

1 <https://www.vg.no/nyheter/i/8Jbz22/rapport-fra-politiet-i-oslo-kartlegger-kriminalitet-paa-groenland-butikkeiere-og-ansatte-opplever-aa-bli-truet-angrepet-og-sjikanert-flere-er-redde-for-aa-gaa-paa-jobb>
<https://www.politiet.no/globalassets/nyheter/oslo/2024-04-30-u-innsats-i-prioriterte-omrader-oslo-pd.pdf>

artikkelen kommer fra politirapporter, statistiske byråer, gravende journalister, essayister, avisoppslag og lignende.

Noe av den akademiske berøringsangsten for disse temaene kan skyldes, forståelig nok, frykt for at det kan bidra til å stigmatisere deler av innvandrerbefolkningen, at det kan bidra til rasisme og utenforskap og at noen blir behandlet som mindre legitime borgere uten samme samfunnsbyggende intensjon som andre deler av befolkningen.

Denne akademiske vegringen hvor få perspektiver brytes mot hverandre, utvider ikke i særlig grad forståelsen av de nye voldsbølgene, i en tid hvor voldens spørsmål begynner å bli presserende, hvor voldsmonopolet slår større og større sprekker og den sporadiske lovløshet bryter ut på stadig flere steder.

Artikkelen har et rent praktisk sikte utover det akademiske. Den søker å utvikle begrepsmessige redskaper, som kan være til hjelp i forståelsen og håndteringen av vold i Norden. Artikkelen bygger på relevant teori om vold, kjønn og maskulinitet.

Voldens former

I de nordiske landene ser vi i dag en økning i gjeng- og ættevold og æresbasert oppgjør det er vanskelig å få et skikkelig preventivt grep på. I dette kulturelle farvannet oppstår det ulike spenninger mellom den etablerte rettsstaten med sitt voldsmonopol og de ættebaserte organiseringer, som ikke har respekt for den legitime ordensmaktens autoritet (Persson & Wahlström, 2023). Artikkelen tematiserer noen konsekvenser av ættesamfunnets tilbakekomst i de moderne nordiske velferdsstatene. Dette er fenomen vi tydeligst ser i Sverige, men vi ser også lignende forløp i Norge, i områder hvor æreskultur har befestet seg og klaner kjemper om dominans.² Forholdet mellom ætt og rett er på ingen måte ny, og var et tema i Hellas allerede fem hundre år før vår tidsregning, og de skandinaviske landene har sin klanshistorie beskrevet

2 Wikan Unni (2002, s. 9) «Ære og æresdrap hører ikke fjerne kulturer til. De er i dag del av norsk, svensk, nordisk tradisjon og samfunn ettersom miljøer hvor ære *kan* resultere i drap – under spesifikke omstendigheter – er en del av vår nye flerkulturelle virkelighet.».

i sagaenes blodige ættefeider, hvor store deler av menneskes liv dreide seg om å vinne ære, unngå skam og sørge for et verdig ettermæle.

Det er dermed en problematikk vi har kjent i Europa i bortimot to og et halvt tusen år. Overgangen fra et ætte- og klansbasert samfunn til en rettsstat er, ifølge en rekke teoretikere, en av grunnforutsetningene for de moderne staters fremgang – for utviklingen innen økonomi, vitenskap og humanisme, eller det som ofte betegnes sivilisasjonsprosessen. Den er også en forutsetning for det vi dag forstår som individualitet (Weiner, 2013; Elias, 1997). I denne konteksten er det menn og maskulinitet som er i fokus, fordi det i hovedsak er menn som blir opplært til, organiserer og utfører den voldelige dåd disse organisasjonene med tilhørende forretningsmodeller er avhengig av.

Voldens former speiler samfunnet. I tradisjonelle samfunn er voldsformene ofte godt kulturelt innarbeidede, stabile og gjenkjennbare over tid. I samfunnsformer i stadig endring, som våre vestlige liberale demokratier er også voldsformene i kontinuerlig forandring.

Susan Faludi (Faludi, 1999, s. 497) beskriver for eksempel i *Stiffed* hvordan mediasamfunnet preger voldsuttrykkene. Under tittelen *Panserpynt* viser hun hvordan volden i Los Angeles var stilisert som et slags gateteater, designet for å tiltrekke seg medias søkelys. Disse voldsutøverne var i imagebransjen, og for den ornamentale maskuliniteten de representerte, dreide det seg også om en form for imagebekreftende vold:

Han synes det var komisk at mediene så på gjengene som klanpregede og okkulte. «Vi er ikke et hemmelig selskap. Alt dreier seg om skrift på veggen tatoveringer på halsen, å være synlig. Å få pressedekning er det om er greia! Hvis mediene vet om deg, da er det faen meg ypperlig. Vi anerkjenner ikke oss selv før vi er anerkjent på nyhetene».

Karrierefremmede vold er ikke noe nytt på det populærkulturelle kartet. I filmen *Bronson* ser vi også at volden er en karriereskaper som gjør at mediasamfunnets kameralinser svinger voldsutøverens vei, og gjør ham til Englands mest beryktede fange.³

3 <https://www.bt.no/btmeninger/kronikk/i/KLVQG/vold-sex-og-mediemakt>

Vi ser også at cool, som en demokratisk form for identitetskapital, blir bestyrket og satt i spill i voldsutøvelsen. I en rekke kjente eksempler fra Sverige og noen få i Norge ser vi at det å være og bli oppfattet som cool er en inngangsport til voldsutøvelsen. Voldsutøveren får påfyll av mannlig identitetskapital gjennom volden. Vi ser også at innholdet, triggerne og motivasjonsfaktorene bak familievolden, den blinde volden og skolevolden endrer seg i takt med samfunnets endringer.

Artikkelen vil søke å belyse en rekke av de dynamikker og selvforsterkende voldslogikker som er virksomme i ulike typer æresrelatert vold gjennom begrepene sentripetal og peripetal vold, samt den sentripetale invitasjon (Kolnar, 2005).

Disse begrepene er i utgangspunktet nært koblet til forestillingen om sentrum og periferi, om legitim versus illegitim vold, og de er knyttet både til maskulinitet og til det mannlige subjekts sosiale utgangspunkt. Disse enkle bevegelsene er i seg selv problematiske og kontradiktoriske, idet de handler om vinkling og ståsted.

Den peripetale volden har innebygget sentripetal funksjon. Det som i storsamfunnets øyne er en normbrytende voldshendelse, en vold som har et iboende potensial til å marginalisere og sende en mann ut i samfunnets periferi, kan imidlertid ha en motsatt sentripetal effekt innad i de æres- og ættebaserte miljøene.

I mange av disse miljøene fungerer volden som et statussymbol og en sentral identitetsrekvisitt. Den gir både mannlighet og respekt, understreker status og bygger hierarkier. Da skaper den også ulike voldsforsterkende dilemmaer i mannlighet.

Voldsdilemmaet: Volden drar mennene lenger og lenger ut i storsamfunnets periferi, samtidig som denne marginaliseringen skaper status og mannlighet – altså fungerer sentripetalt innenfor æren, gjengen og ættens domene.

Volden blir attraktiv fordi den gir utøveren en maskulin prestisje og en status det ellers ville vært krevende, i enkelte tilfeller bortimot umulig, å oppnå innen rammene av det etablert sivilsamfunn, ved hjelp av de ressurser meritokratiet stiller til disposisjon. Denne identitets- og tilhørighetsskapende volden blir til en ressurs, eller i tråd med Bourdieus begrepsapparat, en kapitalform som bygger identitet.

Den peripetale volden undergraver imidlertid mannlighet ved at voldshandlingene – med påfølgende rykte, rulleblad og eventuelt strafferegister

– gjør det vanskeligere for mannen å få tilgang til de reelle prestisjeskapende felt i samfunnet; til statusjobber som krever tillit og utdanning, tilgang til sosial kapital (ressurssterke bekjentskapskretser) og tilsvarende motivasjon til å fullføre høyere utdanning. Disse begrepene er derfor knyttet til en slags «voldens geografi». De viser hvordan volden forflytter, posisjonerer og repositionerer et mannlig jeg i et sosialt landskap.

Disse voldslogikkene som, foruten materiell gevinst, griper inn i dypet av menns identitet og selvfølelse, kompenserer for manglende sosial status, bidrar til å sementere et utenforskap det er svært vanskelig å løse opp, og tilby alternativer til, uten at vi har dypere innsikt i de gevinster og dilemmaer volden tilbyr et mannlig jeg.

Begrepet den sentripetale invitasjon handler om de ressurser volden så å si lover å gi tilgang til innenfor de ulike organisasjonene. Disse er svært forskjellige fra de muligheter storsamfunnet tilbyr, og de ressurser som æres- og ættesystemene gir lovnader om. Den sentripetale invitasjon er innvevd på ulike måter i mannlighetskonstruksjonene i ulike miljøer, tradisjoner og kulturer. Det skaper til dels betydelige kunnskapsmessige utfordringer. Artikkelen vil søke å bote på noen av disse.

Fremveksten av æres-, gjeng- og ættebaserte nettverk vil med nødvendighet stå som utfordringer til den moderne velferdsstatens voldsmonopol. Utviklingen, særlig i Sverige, men som vi også ser ansatser til i Norge, fører til at voldsmonopolene og de tillitsbaserte nordiske statene settes under press.

Dette presset gis et perspektiv via begrepet «det perforerte voldsmonopol». Som begrepet antyder, fører klanens pre-moderne organisasjonsformer til revner, huller og blinde flekker i voldsmonopolet som underminerer det moderne rettsbaserte samfunnets struktur og virkemåter.

Der oppstår en tilstand av det vi kan kalle «sporadisk lovløshet». Det er en tilstand hvor det er vanskelig å konsekvent opprettholde lov og orden, hvor voldsmonopolets virkemidler innimellom må gi tapt, og det offentlige rom blir åsted for ulike former for egenartede voldsutbrudd. Den sporadiske lovløshet utføres som oftest av individer som mangler respekt for rettsystemet og dets representanter, og som nærer en forakt for eller avstandtagen fra et storsamfunn de ikke intenderer å bli en integrert og konstruktiv del av. I Sverige har en rekke utsatte områder, populært kalt no-go-sones, fått mye medieoppmerksomhet, med påfølgende fantasifulle beskrivelser, som «Dette er Sveriges Mogadishu» og lignende alarmistiske uttrykk og karakteristika,

som igjen er blitt møtt med ulike typer motargumenter.⁴ Politiforum beskriver situasjonen i noe mer nøkterne ordelag: «I områder som regnes som særlig utsatt, er det vanskelig eller nesten umulig for politiet å fullføre sitt oppdrag som følge av systematiske trusler og voldshandlinger mot vitner og ofre.»⁵

Den sporadiske lovløshet undergraver voldsmonopolets soliditet, tærer på dets selvforståelse og setter nye former for usikkerhet i dets representanter. Disse revnene i voldmonopolet har en rekke konsekvenser. Disse konsekvensene blir søkt perspektivert gjennom begrepet «ontologisk utrygghet». Dette er en tilstand som har en mulig sterk smitteeffekt. Den mest umiddelbare konsekvensen er at de tærer på den tillitskapital som betegnes «det nordiske gullet» og som vi, ifølge Nordisk ministerråd, er helt avhengig av for å opprettholde de velfungerende nordiske nasjonalstater.

Da fremstår det pre-modernes inntog i det moderne klan- og ættesamfunnets utfordring av voldsmonopolets suverenitet, som både en systemtruende og en systemendrende kraft. Det underminerer det meritokratiske prinsipp «best man for the job» og det individuelle ansvar som er bærebjelker i de nordiske nasjonalstatene (Young, 1994). Det innebærer at velferdsstatene i sin nåværende stand vil endres, og mest sannsynlig vil det være endringer i de institusjoner som skal sikre demokrati, velferd og individuelle rettigheter for et flertall av befolkningen.

Voldens grunnleggende betydning for samfunnsdannelse

Historisk sett har volden en helt grunnleggende betydning i opprettelsen av sentrale samfunnsmessige strukturer. Rene Girard hevder i *Violence and the Sacred* at volden i skikkelse av offerriten skaper de første og mest sen-

4 <https://www.dagbladet.no/nyheter/i-svenske-rinkeby-skyter-16-aringer-pa-hverandre-og-journalister-far-juling/60377414>
<https://www.morgenbladet.no/aktuelt/2016/05/13/den-store-norske-reportasjen-om-hvor-fryktelig-ille-det-er-i-sverige/>

5 <https://www.politiforum.no/kortnytt/faerre-utsatte-omrader-i-sverige-men-hoyt-problemniva/252826>

trale samfunnsmessige strukturer (Girard, 1979, s. 1–38). I en gruppe pre-samfunnsmessige mennesker vil det, ifølge Girard, på et tidspunkt oppstå gnisninger, spenninger, fiendskap og rivalisering som truer med å bryte ut i åpen vold.

Dette har strukturlikhet med det perspektivet vi finner hos Sigmund Freud i *Totem og Tabu* (Freud, 2013), hvor frustrasjon og fiendskap dog har en mer eksplisitt seksuell brodd, sentrert rundt tilgang til den primitive flokkens kvinner. I Freuds teori har Faderdrapet noe som ligner syndebukkens funksjon, og totemet blir et hellig symbol for stammen – både en måte de uttrykker sine ambivalente og konfliktfylte følelser på og også et arnested for sosial orden og etiske koder.

I Girards perspektiv vil spenninger innad i gruppen, som når som helst kan bryte ut i kamp, nøytraliseres gjennom syndebukksmekanismen (Girard, 2020):

Og bukken skal bære alle deres misgjerninger med seg ut i villmarken, og så skal han slippe bukken løs i ørkenen. (3 Mos 16,22).

Det å eksternalisere skyld, eller, mer folkelig, det å skylde på andre for egen miserabel tilstand virker så fortreffelig godt at mekanismen blir til en av våre første og mest bærekraftige organisatoriske strukturer. Syndebukksmekanismen blir satt i system.

I sin enkleste og mest primitive form handler den om at et menneske utstøtes fra gruppen, skyldig eller ei – en handling som nøytraliserer en mulig aggresjon som kan slå ut i en «alles kamp mot alle», og forvandles til den samfunnsstabiliserende mekanismen «alle mot en». Dette er en slags opprinnelig mobbkonstellasjon, hvor offeret/syndebukken er kjernen i det som blir institusjonalisert som offerriten. Denne blir så en sentral, rudimentær samfunnsmessig struktur som skaper en form for stabilitet i gruppen. Vi ser her at volden har en slags «kreativ», konsoliderende og strukturstøttende funksjon.

Dette er et fenomen som er kjent i en rekke varianter i ulike kulturer. I den greske antikken var syndebukken et menneske, *Pharmakos*, og vanligvis et menneske med lav status, en slave, en banditt og lignende, eller som i Athen hvor en mann eller en kvinne som ble ansett for stygg ble «ført rundt i byen, under Thargelia festivalen og slått med grønne kvister og drevet ut eller

drept med steiner.»⁶ Demoniseringens sosiale funksjon dreide seg om å rense fellesskapet og befri området fra ulykker og uår, og som begrepet *Pharmakon* indikerer, hadde offeret en helende funksjon for det samlede fellesskap.

Forestillingen om syndebukken har blitt utviklet på ulikt vis både i kunsten og academia. Felles er at syndebukkvolden har en fellesskapssamlende karakter. Forfatteren Shirley Jackson skapte i sin tid furore med det som i ettertid er blitt en av de mest kjente noveller i amerikansk litteraturhistorie, nemlig novellen «Lotteriet» (Jackson, 2016), som beskriver et samfunn som har ritualisert syndebukksfunksjonen. I denne lille teksten drar hun behendig det sivilisatoriske sløret til side og avslører den opprinnelige grusomhet som ligger bak det ordnede liv. Forestillingen om at det fredelige, idylliske landsbyliv med sine bekvemmeligheter har sin pris i form av offer og menneskeblod, ble ikke godt mottatt av det gjengse publikum. Dette var ikke noe den vanlige amerikaner ville ha på sin sivilisatoriske kappe – individene og kulturen var mer høyverdig enn som så, var omkvedet fra folkedypet.

Jackson beskriver ikke bare en landsby, men en verden gjennomsyret av impulsen til å støte ut og rettfærdiggjøre utslettelsen av den andre via nedarvede ritualer ingen er i stand til å sette spørsmål ved.

Det var imidlertid ikke så lett å avvise den utstøtende volds gjennomgripende virke. Psykologen Gordon Allport bidro til å nyansere, differensiere og utbygge forståelsen av syndebukksmekanismen. I *ABC's of Scapegoating* (Allport, 2021), drøfter han hvordan mekanismens emosjonelle, kognitive og atferdsmessige komponenter fungerer og hjelper individet å håndtere frustrasjoner og vanskelige og spenningsfylte emosjoner, ved å rette vreden mot den eller de utstøtte. Syndebukksmekanismen fikk en nyansert akademisk forankring.

Syndebukksmekanismen kan fremstå som en slags ur-tidens mobbkonstellasjon som forfølger oss og virker langt inn i det moderne og postmoderne samfunn. Fremdeles er det slik at det å la den ene, eller den foraktede andre også som gruppe, lide for flokkens synder, er en mekanisme som fungerer i ulike kontekster. Den peker på voldens stabiliserende, sammenbindende og fellesskapskonstituerende funksjon.

6 <https://www.britannica.com/topic/pharmakos>

Begrepet sporadiske syndebukker peker på det tilfeldige i syndebukksmekanismen, slik tilfellet er i Jacksons novelle, hvor det er landsbylotteriet som avgjør hvem som blir syndebukk denne gang. Det innebærer at utvelgelsen av syndebukker, de som gruppens vrede går ut over, ikke har noen nødvendig forbindelse med den situasjonen som har oppstått. Logikken er at noen må ofres, vreden må få utløp, og den fullbyrdede vrede skaper så en merkverdig form for tilfredshet og balanse som ofte blir mistolket og presentert som rettferdighet.

Fra ættevold til voldsmonopol. Historisk bakteppe

Historisk sett er overgangen fra et klansamfunn til en moderne nasjonalstat avgjørende i voldsforståelsen. Nasjonalstaten med sitt voldsmonopol er en samfunnsorden med en helt annen form for stabilitet og rettssikkerhet enn et æresbasert klansamfunn. I klansamfunnet er det familien og ætten og ulike råd som er ansvarlige for håndhevelsen av justis. Det vil si at det er klanens mannlige medlemmer som bærer plikten og ansvaret for håndhevelse av sed, skikk og rett.

Dette har implikasjoner for de former for mannlighet som oppstår. Når mannen er satt til å hevne overtrap og med vold bevare familiens ære, gir det sterke føringer for hva som blir forstått og akseptert som legitim mannlighet. Sentralt er at overtrap skal hevnes, med den implikasjon at hevneren blir en sentral mannfigur.

Virilitetens imperativer, «a man's got to do what a man's got to do», formes innen rammene av ættekulturens hevnpraksis, det vil si de mentaliteter og holdninger som fremmer en psykisk voldsberedskap så vel som den praktiske etablering av et voldsteknologisk ferdighetsreservoar.

Hevnekulturens undergang

En av de første beskrivelsene av denne overgangen finner vi hos den greske tragedieforfatter Evripides fra Salamis (485–406 fvt). Evripides beskriver i tragedien *Orestien* overgangen fra en kultur styrt av blodhevnens prinsipper til etableringen av en mer moderne rettsorden i form av domstolen på Areopagos.

Tragedien tydeliggjør blodhevnens destruktive spiral, hvor hevn avler hevn, og dersom intet nøytralt mellomledd, ingen uhildet dommer kan avgjøre i voldssaker, er drapsspiralen i prinsippet uendelig, noe som gjør ættesamfunnet til en svært utsatt og ustabil sosial struktur.

Thi Agamemnon bringer lys i nattens mulm,
Med hevners hakke som han fikk av Zevs hånd.
Har fyrsten furet markene, gravet Trojas grav.
Hvert alter er forsvunnet, templer lagt i grus,
All landets friske ungdomsgrøde meiet ned.
(Aiskylos, 1963, s. 23)

Her understreket Aiskylos at hevnerkravet har ført til at Agamemnon har lystret slektens bud og fulgt de blodhevnens imperativer som hviler på hans mannlige skuldre, med den konsekvens at en generasjon unge menn blir slaktet ned. Dette er ikke en prosess som slutter der og da.

Den gamle syndeskyld vil avle nye synder. Den føder tidlig eller sent, når tiden kommer. (Aiskylos, 1963, s. 28)

Nå hvesser skjebnen sitt hevnersverd.
På slipesteinen til nye mord. (Aiskylos, 1963, s. 46)

Et mangestemmig kor, hvis avgrunnsrøsters klang Ei varsler godt,
forlater aldri dette hus,
Men slår seg til og svirer vilt i manneblod, som øker svermens glupskhet.
Ingen makt på jord kan jage hevngudinnens søsterflokk på dør.
(Aiskylos, 1963, s. 38)

Det tydeliggjøres at hevns spiralen vil fortsette med uforminsket styrke, for «ingen makt kan jage hevngudinnene på dør, og ættens menn sliper sverdet og er rede til å svire vilt i manneblod», som Aiskylos så malende skriver.

Hevnerkravet setter også æreskapitalen i bevegelse. Hevnen er nært knyttet både til slektens, men også den enkelte manns ære. Hevneren er en forvalter av slektens æreskapital, og han står således som en garantist for dens anseelse og sosiale status. Dersom en hevner skulle unnlate å følge plikten, vil familien, ætten, tape anseelse, respekt og sosial status, og skammen vil slå inn. Det

individuelle aspektet handler om at mannen ikke bare mister sin ære, men også sin mannlighet – han blir avmaskulinisert og marginalisert som mann og menneske. Det å nekte å utøve din voldsplikt setter individet i en peripetal bevegelse og degraderer mannen som mann.

Det er ikke vanskelig å se at denne type samfunnsbygning, full av voldsparate menn, innfanget i eldgamle æresbegrep og preget av frykt og aggresjon, vil skape en slags permanent ustabilitet.

I siste del av *Orestien* uttrykker Aiskylos for første gang det som er et grunnelement i nyere demokratisk sivilisasjon. Den tradisjonelle hevns spiral ser slik ut: Orestes, har tatt sin egen mor av dage, fordi hun tok hans far av dage, fordi han ofret deres datter Ifigeneia for å få bedre bør mot krigsskueplassen hvor han selv skulle hevne kvinnerovet, Helenas bortførelse til Troja av Paris. Denne formen for justis skal nå termineres. Den nye domstolen på Areopagos, skal innføre en ny rettsorden.

Orestes skal dømmes hverken av hevngudinnene eller av de mektigere gudene på Olympen, men av et domsutvalg av borgere. Dermed er en nyere rettsorden født, og mennesket er litt friere, fra gudene og fra andre mennesker. Et av domstolens sentrale formål er å unngå at all landets friske ungdomsgrøde blir meiet ned.

Jeg skal verne unge menn mot tidlig død.

(Aiskylos, 1963, s. 105)

Temaet er ikke tatt ut av luften eller sugd fra Evripides' eget bryst. Perikles (493–429 fvt.), statsmann og general, ofte kalt «Athens første borger» på grunn av sin store innflytelse, hadde 40–50 år tidligere reformert rettsvesenet i Athen på tilsvarende vis.

Perikles betraktet demokratiet som den foretrukne statsdannelse, og argumenterte med at de mange ville etablere avgjørelse heller enn de få, selv om innbyggerne var fattige og hadde begrenset utdanning. Han sørget så for at den ættebaserte blodheven måtte vike plassen for et system med en jury bestående av borgere.

Et av de mest sentrale aspekter ved domstolen på Areopagos er at videre krav på hevn og gjenopprettet ære frafaller ved domsavsigelsen. Dommens betydning overstyrer ættens hevnrav. Dette er en bevegelse som på mange måter får sin institusjonelle fullbyrdelse i de moderne nasjonalstatene med dets rettsvesen og rettighetstankegang.

Nasjonalstatens voldsmonopol

Filosofen Thomas Hobbes gir oss på 1600-tallet et perspektiv på voldsmonopolets siviliserende betydning, da særlig i det betydningsfulle verket *Leviathan* (1660). Under det Hobbes betegner som naturtilstanden, finner vi en grotesk og primitiv menneskelig livsform, hvor livet er kort og grusomt og preget av frykt for voldelig død, og mennesket er uten sivilisasjonens foredlende instanser som kunst og litteratur. Det er en slags skisse av det opprinnelige menneskelige barbari, som fungerer som et slags riset bak speilet – dette er hva du får om (du gjør opprør og) statsmakten krakelerer.

No arts; no letters; no society; and which is worst of all, continual fear, and danger of violent death; and the life of man, solitary, poor, nasty, brutish, and short (Hobbes, 1985, s. 186).

Nå kommer Hobbes' tanker om ur-tilstanden fra en forestilling om menneskets natur, og ikke som et direkte oppgjør mot en herskende «rettsorden», ættehevnen, som Aiskylos «argumenterte» mot i Orestien. Ifølge Hobbes er mennesket fra naturens side en elendig skapning: «people are naturally selfish and wicked and cannot be trusted» (Hobbes, 1985). Dette elendige mennesket skaper en elendig virkelighet for seg selv og andre dersom det ikke blir holdt i sjakk av et mektig og suverent statsapparat – med et menneskeforedlende potensial.

For å komme ut av denne eksistensielle misæren inngår individene en sosial kontrakt med en absolutt hersker, hvor de gir fra seg sin rett til vold i bytte mot beskyttelse fra et sentralisert maktapparat, som i sin tur opprettholder den orden som gjør utviklingen av sivilisert liv mulig (Hobbes, 1985, s. 227).⁷

Forestillingen om voldsmonopolets betydning fikk økt oppmerksomhet med fremveksten av den moderne nasjonalstaten. I løpet av 1700- og 1800-tallet så vi dannelsen av sentraliserte stater i Europa, med regjeringer som beskyttet sine territorier, hevdet sine jurisdiksjoner og opprettholdt sosial orden ved hjelp av et samlet monopol på maktbruk.

7 Thomas Hobbes (1985, s. 227): «This is more than Consent, or Concord; it is a reall Unitie of them all, in one and the same Person, made by covenant of every man, in such manner, as if every man should say to every man; *I authorize and give up my Right of Governing my selfe, to this Man, or to this Assembly of men, on this condition, that thou give up thy Right to him, and Authorise all his Actions in like manner.*».

Sosiologene Max Weber (1864–1920) og Norbert Elias (1897–1990) så voldsmonopolet som hjørnesteinen i de moderne statsdannelsene. De europeiske nasjonalstatene får form og grenser gjennom etableringen av et virkekraftig voldsmonopol. Statsmaktens voldsmonopol blir både limet i samfunnsbygningen og en forutsetning for statens robuste eksistens. Norbert Elias skriver i *Sivilisasjonsprosessen*:

There is, to take one aspect of the history of the state's formation and structure, the problem of the «monopoly of force». Max Weber pointed out, mainly for the sake of definition, that one of the constitutive institutions required by the social organization we call a state is a monopoly in the exercise of physical force. (Elias, 1997, s. xv)

En nasjonalstat stabiliseres gjennom et effektivt og virkekraftig voldsmonopol.⁸ Staten får enerett på voldsutøvelse og legitimitet til å straffeforfølge de som bryter monolets påbud. Staten går i rette med volden, og søker å nøytralisere og oppheve dens trusler og skadevirkninger (Sandmo, 1999, s. 52). Med dette skjer det en passivisering eller «fredeliggjøring» av store territorier, noe som gjør handelsruter sikrere og som derved stimulerer interaksjon, handel og økonomi. Dette har betydelige konsekvenser for de måter individet opprettes på.

And it is then not difficult to understand that with this monopolization of physical violence as the point of intersection of a multitude of social interconnections, the whole apparatus which shapes the individual, the mode of operations of the social demands and prohibitions which mold his social makeup, and above all the kinds of fear that play a part in his life are decisively changed (Elias, 1997, s. xv).

8 Norbert Elias (1988, s. 179–180): «He pointed out that states are characterized by their rulers' claim to a monopoly upon physical violence. This means that we live within an organization whose rulers have at their disposal groups of specialists authorized to use physical violence to prevent all other citizens from using violence.».

Elias påpeker her at endringer i statsformasjon skaper endringer i enkeltmenneskets handlingsrepertoar, holdninger, mentaliteter og persepsjonsapparat. En av de store forandringene som skjer ved denne overgangen, er ikke bare at frykt- og påpasselighetsstrukturene endres.

Elias, som blant annet analyserer etikkbøker, altså protokoller for skikk og bruk, bordmanerer og lignende, registrerer at når mennesker begynner å bo tettere sammen, øker også behovet for sjelelig kompleksitet, i den forstand at individene er nødt til å ta mer hensyn til hverandre i deres daglige gjøren og laden. Denne spirende urbaniteten fører til en *polit *, en slags differensiering av h flighetsrepertoaret, hvor mennesker m ter og interagerer med hverandre på mer kultiverte og raffinerte m ter. Disse prosessene fører til at kulturens skamterskler endres, eller kanskje rettere h ynes, for denne bevegelsen fra «barbari» til «sivilisasjon» er det Elias betegner sivilisasjonsprosessen.

I denne konteksten kan vi si at  resvolden og den mentale beredskap som er knyttet til denne: krenkelsessensibilitetene og den aggressive parathet, dras ut av slekten og mannskroppene, og med det åpner store mentale rom som, ifølge Elias' perspektiv i *Sivilisasjonsprosessen* (1997), fylles med mer komplekse emosjoner og en annen mer nyansert kognitiv beredskap.

There are in all societies where the emotions are expressed more violently and directly, fewer psychological nuances and complexities in the general stock of ideas. There are friends and foe, desire and aversion, good and bad people (Elias, 1997, s. 50).

Når den legitime utøvelse av vold blir tatt hånd om av representanter for statens voldsmonopol, skjer det også en endring i mannlighetsformene. Ifølge Elias blir de mer siviliserte. Det har mange ulike fasetter og implikasjoner.

I denne konteksten innebærer siviliseringsprosessen at staten i hovedsak overtar det disiplinære ansvar for formingen av mannen. Det utarbeides dermed fra nasjonalt hold en rekke strategier som skal sikre den samfunnsbevarende forming av det mannlige jeg. Disse omfatter fysisk fostring og «karakterdannelse», som var vanlige begreper, samt installering av bestemte mentale strukturer og verdikonstellasjoner, samt tilsvarende skam- og umandighetskategorier.

Heroisk maskulinitet

Denne del av siviliseringsprosessen innebærer også en overgang fra en ættevold til en stats- eller nasjonalvold. Volden dras på mange måter ut av ætten og inn i statsapparatet. Nasjonalstaten trenger også menn med voldsparathet og de holdninger, mentaliteter og kognitive innretninger som støtter denne parathet i ordensmakten, i politiet og militæret.

Vedlikeholdelsen av det mannlige voldsspotensialet er ikke lenger ættens, familiens og den enkelte manns ansvar. Den er delegert til statsapparatet. Staten får en helt annen autoritet og betydning i utformingen av mannens kropp og mannens holdninger og mentaliteter.

En av de sentrale mannsformer som kultiveres og dyrkes frem, er den skalte heroiske maskulinitet. Den heroiske maskulinitet er selve prestisjeutgaven av mannen. Den er historisk sett den evig feirede og beundrede form for mannlighet, samfunnsstøtte nummer en og den sikre vei til heder og ære og maskulin prestisje.

Nærmest enhver europeisk by har sine statuer og bilder av heltmodige menn, gjerne med plaketter med årstall og henvisninger til slag vunnet og fiender beseiret. Den heroiske mann, samfunnsstøtten, trenger overhodet ikke å være i besittelse av et utviklet humanistisk repertoar, eller gått gjennom og blitt sivilisert via de klassiske dannelsesreiser. Det er andre verdikomplekser i spill, som handler om fellesskapets eksistensberettigelse.

Et sitat ofte tilskrevet George Orwell som en kondensert versjon av tankene hans; «people sleep peaceably in their beds at night only because rough men stand ready to do violence on their behalf»⁹, poengterer hvordan voldsmonopolet, og derved statens sikkerhet og soliditet, blir garantert og opprettholdt av menn som lever etter kodene for den heroiske maskulinitet.¹⁰ Eller som Thomas Hobbes sier det, «Covenants, without the Sword, are but Words» (Hobbes, 1985, s. 223), eller politisk handlingsrom, da særlig i interstatlige affærer, er et spørsmål om voldens økonomi.

Den heroiske maskulinitet kommer i ulike utgaver i ulike epoker og kulturer. De former for heroisk maskulinitet som vi i de nordiske samfunnene historisk sett har arvet, har røtter i det kontinentale Europa.

Historikeren Georg L. Mosse beskriver i *The Image of Man* (1996) det han kaller «den mannlige stereotypien»: et mannsideal som vokser frem og får

9 <https://quoteinvestigator.com/2011/11/07/rough-men/>

10 Vi ser selvfølgelig i dag i økende grad inntog av kvinner i monopolets posisjoner.

kulturelt feste i Europa i det attende århundret – særlig etter tumultene i den franske revolusjonen og den påfølgende detronisering av tradisjonell aristokratisk makt og av standsamfunnets hierarkiformer. Dette er et perspektiv som også finner støtte hos Norbert Elias (Elias, 1997, s. 3–41):

To be manly one must be brave, daring, and cool under fire. A man must be physically strong-tough, skillful, dexterous. And he must also be honorable, honest and courteous. A man must not complain. A man must not lose control over his emotions. A man must not cry.¹¹

Denne versjonen av den heroiske maskulinitet oppstod når det gamle europeiske adelskapet i de store omveltningene på 1700-tallet måtte vike for det nye borgerskapet: det profesjonelle byråkratiet og den kommersielt orienterte middelklassen. Det er en form for modifisert og demokratisert ideal fra den tidligere mer aristokratiske krigerklasse.

The construction of modern masculinity was closely linked to the new bourgeois society that was in the making at the end of the eighteenth century.¹²

«Den mannlige stereotypien» Mosse beskriver, er en mannlighetskonstruksjon skapt for å ivareta bestemte oppgaver, i denne kontekst de som opprettholder og viderefører den nye borgerlig dominerte orden.

Historikeren Peter Gay utdyper i *The Cultivation of Hatred – The Bourgeois Experience, Victoria to Freud* (1993) de perspektiver Mosse og Elias lanserer, og viser hvordan stilisering av aggresjon og fremvisning av mot og beredskap for offer er sentrale ingredienser i tidens konstruksjon av mannlighet.

Boys must train their capacities in wrestling, fighting, boxing, duelling, and in some sense, hunting, thus emulating in their lives the animal world, which is full of struggle for survival.¹³

11 Mosse (1996, s. 1).

12 Mosse (1996, s. 17).

13 Gay (1993, s. 97).

En vektlegging av det militaristiske aspekt i konstruksjonen av mannlighet finner vi også i fremveksten av den moderne gymnastikk- og idrettsbevegelsen i de skandinaviske landene.

Med moderniteten oppstod der helt egne bekymringsformer med hensyn til den sosiale konstruksjonen av den ideelle og den heroiske maskulinitet. Hvilke utfordringer skal bøtes på, og, i forlengelsen av det, hvilke egenskaper skal samfunnsstøttene ha, og hvordan skal de dyrkes frem?

Fra rundt 1800-tallet av oppstår der en frykt i mange europeiske stater for at det moderne livet har en degenererende virkning på nasjonenes mannlige befolkning. Når menn forlater markene og havet og i økende grad tilbringer sin tid på kontoret, ved fabrikkenes samlebånd, skolepulten og lesesalen eller i de nye tjenesteyrkene som vokser frem, oppstår det en strategisk bekymring: Bli nasjonens menn nå tappet for sitt klassiske mannligheitssubstrat i en slik grad at forsvars- og krigsevnen svekkes? Det var det mange som mente. Dette var det derfor særdeles viktig å bøte på. Det er i det politiske systemets interesse å trene opp politi og soldater som skal forsvare nasjonen, og sikre dens interesser.

Historisk sett har nasjonalstatene hatt en rekke karakterdannende programmer og øvelser. Disse skal forme nasjonens menn slik at de både er i stand til å beherske et voldsteknologisk ferdighetsreservoar, samtidig som de fungerer som konstruktive størrelser i det sivile liv, både som ektemenn og familiefedre samt som ansatte i offentlige institusjoner som i det private næringsliv.

Sport og idrett har vært sentrale formingsarenaer. Disse fikk sin utbredelse fra slutten av 1700-tallet, med forskjellig utforming i de ulike europeiske statene. Den tyske turnbevegelsen med Friedrich Ludwig Jahn, eller Turnvater Jahn, som han ble kalt, Per Henrik Ling sin utforming av den gymnastiske bevegelse i Sverige, etableringen av idrettsforbundet i Norge, og sport- og konkurranseidrettene i de engelske privatskolene er eksempler på hvordan idrett ble brukt i forsvarsøyemed eller i nasjonsbyggingen.¹⁴

14 Jahn's initiativ hadde sammenheng med den voksende nasjonalbevegelse i Tyskland tidlig på 1800-tallet. Det underliggende formål var å forberede tysk ungdom til frigjøring fra Napoleons okkupasjon og å redde Preussen fra undergang. Den første turnplassen etablerte han 1811 i Volkspark Hasenheide i Berlin. Turnapparatene utviklet seg videre til dagens turnsport (Wikipedia).

I boken, *Män i Norden: Manlighet och modernitet 1840–1940* redigert av Ekenstam og Lorentzen, blir det stereotypiske bilde av mannlighet som Mosse skisserer, bekreftet, samtidig som boken, på rent empirisk grunnlag, skisserer opp en rekke alternative måter å opptre som mann på i de skandinaviske landene.

Kroppsfostering og karakterbygging skal bidra til å etablere mannlighetsformer som skal sikre nasjonens videre eksistens og utvikling: holdninger, mentaliteter og ikke minst en vilje til å ofre seg for det som er større enn en selv, enten det nå er familien eller nasjonen.

Den heroiske maskulinitet viser seg som en seiglivet størrelse. Til tross for mye radikal kritikk av tradisjonelle maskulinitetsformer så ser det ikke ut som om vi som kultur betraktet er særlig lystne på å outsource, flagge ut eller kaste den heroiske maskulinitet på den sivilisatoriske skraphaugen.

Ulike utgaver av den heroiske maskulinitet er svært så levende i populærkulturen. Vi finner denne helten i et utall variasjoner. I den første *Taken* (Luc Besson, 2008) filmen forteller ex-CIA agent Bryan Mills (Liam Neeson) hans datters kidnapper over telefonen; «I have a very particular set of skills» and «I will find you and I will kill you».

En film som gir et ikonisk bilde av den heroiske maskulinitet er *Patrioten* (Roland Emmerich, 2000). Som tittelen indikerer, handler det om patriotisme og heltomot, der det tas utgangspunkt i 1776 og de tretten amerikanske koloniernes uavhengighetskamp mot det engelske overherredømme. De to eldste sønnene til Benjamin Martin, Thomas og Gabriel, er oppildnet av patriotisk glød, og gjennomsyret av en voldsom iver etter å komme i kamp. De kan ikke vente med å verve seg til «kontinentalhæren». Sønnene har uttalte forakt for sin fredsorienterte far, som har kjent krigens redsler på kroppen, og som nøler med å kaste seg inn i drapsorgiene han vet vil komme. Han gjenvinner imidlertid sønnenes respekt når han innfrir kravene til den heroiske maskulinitet, og transformeres til et villdyr. Etter sin første drapsorgie, dynket i blod, skammer han seg over at han så lenge ga avkall på sitt heroiske selv og ikke tidligere ga seg kampen i vold. Filmen har strukturelligheter med *Lidenskapens pris* (Zwick, 1995), som handler om Ludlow-klanen, hvor sønnene Alfred, Tristan og Samuel alle drar i krigen, for et England de aldri har sett, fordi det handler om ære og derfor er «the right thing to do». I nyinnspillingen av Erich Maria Remarque sin klassiker *Intet nytt fra vestfronten* (Berger, 2022) ser vi hvordan unge studenter blir oppflammet av den sentripetale invitasjon som

ligger immanent i den heroiske maskulinitet, og ikke kan vente med å dra til en front hvor de etter tur og orden blir lemlestet og maltraktert, gasset i hjel og knust under beltene til fremrykkende tanks. *Patrioten* hyller den suverene mann som full av dødsforakt slakter for fote i drapsorgiens midte, *Intet nytt fra Vestfronten* tydeliggjør også den destruktive siden ved den heroiske maskulinitet, -hvordan disse spirende menn blir slaktet, og maltraktert på det mest groteske og uverdige vis, mens *Lidenskapens pris* stiller seg i en mellomposisjon, og gir oss et bilde av den uregjerlige individualist, elsket og beundret av alle, full av naturlig mot som strømmer fra et nærmest utemmelig indre villdyr, som dog er full av patriotisme og den mest inderlige kjærlighet til sine få nærme.

Ruben Østlund, som av mange kritikere blir betegnet som den nye Ingmar Bergman, tematiserer i filmen *Turist* (Østlund, 2014) den heroiske maskulinitets kulturelle kår i en postmoderne likestilt familie på skiferie i Alpene. Familien blir stilt overfor et snøskred. Thomas, familiens likestilte mann, en cool og trendbevisst type og forbrukersamfunnets førstefødte, har sagt fra seg de gamle mannlige idealforestillinger. Når snøskredet nærmer seg med truende rumlende bulder, tar Thomas mobiltelefonen og stikker, mens hans kone Ebba, loser barna i sikkerhet. Dette fraværet av tradisjonell heroisk maskulinitet, hvor det forventes at Thomas står i front rede til å ofre seg selv for å redde sin ektefelle og sin familie, blir filmens omdreiningspunkt.

Vi får ingen formildende omstendigheter. Thomas sine forsøk på å reetablere sin krakelerte maskulinitet har liten eller ingen troverdighet. Det skjer heller ikke en transformasjon med Tomas utover i filmen, vi er ikke vitne til at det opprinnelige villdyret våkner og river seg gjennom den siviliserte fasaden, og ordner opp. Vi får ikke se den slumrende mannlighet, som vokser i takt med utfordringene.

Den heroiske maskulinitets gjennombrudd, fra slumrende til potent og nådesløs, er et klassisk tema som blir mesterlig portrettert i *Straw Dogs* (Peckinpah, 1971). David (Dustin Hoffman), er en ung nerd av en veloppdragen matematiker. Han er rasjonell, intellektuell, og blir av sin kone Amy også beskyldt for å være feig. Han er heller ikke i besittelse av en skulpturert, muskuløs mannekropp, eller de ferdigheter i vold Bryan Mills skryter av. Han blir sett på som ufarlig og umandig, og utsatt for hån og degradering. I løpet av denne prosessen, hvor hus og familie er under angrep, er det om den heroiske maskuliniteten bryter gjennom nerdefasaden, og et ekte villdyr

entrer scenen, en handlekraftig voldsmann som ved hjelp av snedig kløkt og målrettet vold utrydder sine motstandere.

I *Turist* er ikke den likestilte og frimodige Ebba rede til å overta de heroiske imperativer med dets konsekvenser for liv og helse. Det kjønnets frisinn, de statsstøttede likestillingsprosesser som de skandinaviske landene er verdenskjent for, møter her en grense, og den går ved den heroiske maskulinitet.

Den heroiske maskulinitet er en del av det vi kan kalle samfunnets ikoniseringsprosesser. Her blir visse mennesketyper, bestemte egenskaper, mentaliteter, holdninger og begjærstrukturer fremstilt og opphøyet som ideelle og etterstrebbelsesverdige. De blir en del av samfunnets hegemoniske, eller dominerende, maskulinitetsformer.

Dette er også dannelses- og disiplinkategorier. Kjønnets ikoner fremstiller noen måter å være mann på som legitime, og sirkulerer i ulike utgaver som integrerte deler av kulturens mannsbilder, særlig aktive i populærkulturen, sammen med sine motpoler, de mindre attraktive måter å være mann på (Gay, 1993, s. 97).

I disse kontekstene er utstøtelsesmekanismene i stor grad knyttet til umandighetsprosesser. Den umandige blir syndebukken: den «egenskapløse» som ofres for at de virkelige egenskaper, i dette tilfellet de ulike former for voldsparathet, skal skinne som de reelle mannlige statusferdigheter på det kulturelle firmament.

Riset bak det kulturelle speilet blir umandighet; det å bli oppfattet som mindre mann, pusling, feiging, kylling og ikke minst homo, som en del av det kulturelle standardrepertoaret. Skal vi forsøke å oversette dette til ætte- og klanstrukturer, så handler grensene for det mannlige om ære og status. Disse grensene blir det desto viktigere å overholde idet mannlighet, som ære og status, i disse sammenhengene ikke er individuelt, men kollektivt forankret. Formelen blir noe slikt som: Mister *du* mannlighet mister *vi* ære.

I *Sopranos* (Chase, Patten, 1999–2007), som er en saga om ætt og klan og voldsdrevet forretningsvirksomhet i det moderne USA, er skjebnen til Vito Spatafore belysende.¹⁵ Han gir seg ut på rømmen etter han er sett på homobar.¹⁶ Kommentarene fra klanens mannsfelleskap er: «He represents

15 Vito Spatafore Dead – The Sopranos HD. <https://youtu.be/t-yKzpxOZH0>

16 Finn Says That Vito A Fag – The Sopranos HD. <https://youtu.be/EaCvFNH28lo>

us».¹⁷ Konsekvensene er at han blir slått i hjel med stokker, og funnet med en billiardkølle i endetarmen. Vito jr. må også tåle noen irettesettende ord. Han er seriens Goth kid med det som kan se ut som en noe flytende kjønnsidentitet. Han blir fortalt av Phil Leotardo: «Your family has had enough shame, you should set things right» og fortsetter «be a man, be the kind of a man that she needs, strong, masculine».¹⁸ Selv om Sopranos representerer en ekstrem form for organisert kriminalitet, så finnes det, iallfall ifølge avisa OSLO, referanser, likheter, bruddstykker av mentaliteter, som er gjenkjennbare også i norsk kontekst.

Det er bare å innse det. Nå har vi Sopranos på Grønland og svenske tilstander på Bryn.¹⁹

Den hegemoniske maskulinitets homofobiske trekk som vi finner i Sopranos, blir også sett på som en samtidsaktuell maskulinitet, ulik Gary Coopers og John Waynes maskulinitet, fordi den er formet innenfor et regime, feministisk i den forstand at denne maskuliniteten er preget av sterke kvinner med betydelig innflytelse, som Carmela og terapeuten Jennifer Melfi.²⁰ Da handler det ikke bare om bekreftelse av maskulinitet vis a vis andre menn, men også om å sementere maskulinitet og vise styrke i forhold til autonome, naturlig selvhevde kvinner hvor likestillingsprosessene er en naturlig og selvfølgelig del av jeget.

Det gjør at det som dyrkes som heroisk maskulinitet i disse kontekstene, blir en egen utgave av «kjønn-i-spatat»: full av tvetydigheter og motsetninger, spenninger som kontinuerlig støter mot mannlighetens rammer, og gjør den ustabil på nye måter. I det girardske perspektiv som handler om utstøtelsen av den ene for å stabilisere det indre fellesskap i gruppen, forteller syndebyggene,

17 Tony learned that Vito is a GAY – The Sopranos HD. https://youtu.be/A7uH_rQC6fc

18 Vito Jr Story – The Sopranos. <https://youtu.be/dGYBpY2FpmU>

19 <https://www.ao.no/det-er-bare-a-innse-det-na-har-vi-sopranos-pa-gronland-og-svenske-tilstander-pa-bryn/o/5-128-775242>

20 «Faktisk hevder en rekke forskere at *The Sopranos* gjenoppfinner en tradisjonelt mannsdominert og kvinnefiendtlig gangstersjanger gjennom sin erkjennelse av feminismens innvirkning på samtidskulturen.» <https://sfonline.barnard.edu/hbo/printkle.htm#:~:text=Indeed%2C%20a%20number%20of%20scholars,feminism's%20impact%20on%20contemporary%20culture>

de som blir utstøtt og tilintetgjort, om dette fellesskapets verdier, normer og handlemåter. De aksepterer ikke Vito som del av mannsfellesskapet. I dette tilfellet handler det ikke om at han ikke er i stand til å gjøre jobben, at han mangler den brutalitet som kjennetegner en heroisk maskulinitet. Det er Vito fullt ut kapabel til. Det virker som om det i større grad handler om manneskammen knyttet til Vitos seksuelle legning. I dette aggressive og selvhevdende mannlige fellesskap har en vilje til å underlegge seg andre menn stigma som umandig. Det indikerer på den ene siden en redusert kampmodus og på den andre siden en avvisning av den tradisjonelt mannlighetsbekreftende virilitet som handler om å nedlegge og erobre kvinner, og det utall av diskurser som er knyttet til denne. Kanskje er det også slik at i en hverdag hvor kvinner inngår med selvfølghet i de fleste makt og autoritetsposisjoner blir det viktigere for denne og andre grupper å opprettholde en tradisjonell maskulin front.

Ambivalent holdning til vold

Våre samfunn, de moderne europeiske nasjonalstater, har en ambivalent holdning til vold. Vold er ikke *per se* noe som er negativt, tvert om har den legitime volden en samfunnsstabiliserende funksjon. Vold ordner opp i krisesituasjoner. Den skaper en fredelig og trygg hverdag for folk flest. Den permanente trussel om statsaggresjon holder potensielle gjerningsmenn på matten, og er således jokeren i det samfunnsmessige ermet. I den kontekst kan vi selvfølgelig legge til at handlingsrom i utenrikspolitikk, og dynamikken i interstatelige relasjoner, i stor grad får sine rammer lagt av det voldspotensial de ulike aktører rår over. Politisk handlingsrom er også et spørsmål om voldens økonomi.

Vold er dermed et av de fenomen samfunnet verdsetter høyest, gjennom dens praktiske verdi. Det gjelder også menn som utøver vold. Den som utøver riktig vold i riktig kontekst, blir feiret som helt og eventuelt som frihetskjemper. Den som står for den illegitime volden, blir stemplet som samfunnsfiende, skurk og terrorist. Voldtektsforbrytere, overgripere og lystmordere blir stigmatisert og sett ned på, og vinningsvold, blind vold og uoppfordret vold hører til de handlinger som er mest marginaliserende i vår tid.

Media elsker også vold, og vi som tilskuere elsker medievolden i ulik grad. Ifølge Isdal har vårt kjærlighetsforhold til medievolden sitt utspring i vårt krenkede selv, som føler det får en viss oppreisning gjennom helten, og jubler dermed når denne tar affære og noen ganger, på det mest brutale vis, tar skurken av dage.

Paradoksalt nok jubler vi ofte over vold. Når den godhjertede helten etter seier med krenkelses og overgrep mirakuløst reiser seg og slår tilbake, knuser overmakten med velrettede spark, kaster skurkene til haiene, skjærer halsen over på dem, sprenger dem til filler og fyller dem med bly, da jubler vi sammen i fryd over voldens skjønnhet. Vi hyller volden som et ideal. Den blir assosiert med styrke, mot og kraft. Og mandighet. Voldsutøverne blir helter, noen vi ser opp til, ønsker å være. (Isdal, 2000, s. 73)

Vold er både ideal- og skrekkbilde, noe av det vi hater mest, og noe av det vi stoler mest på. I denne konteksten velger jeg å sette et perspektiv på volden via begrepene sentripetal- og peripetal vold. Det finnes ingen «nøytral» vold. De viser at volden er dypt innvevd i vårt sosiale liv, og at den setter det mannlige jeg i ulike bevegelser, – mot sentrum og mot periferi, og mot ulike typer for sosial status og forskjellige former for stigma.

Sentripetal og peripetal vold

Både hva som regnes som vold og hva som ansees som legitim og rettferdig voldsutøvelse, skifter mellom kulturer og epoker. «Spørsmålet om vold og voldelighet vil alltid være spørsmål om posisjoner og synsvinkler» (Sandmo, 1999, s. 53).

Den sentripetale volden utgjøres av de voldsformer som bidrar til å legitimere det enkelte mannlige jeg. Det er den vold som gir status og prestisje og driver individet inn mot et sentrum. Dette sentrum har ulik sosial forankring. Dette kan være et samfunnsmessig eller familiemessig sentrum, eller det kan

være et sentrum på siden av storsamfunnet, i ulike marginaliserte grupper. Den sentripetale volden handler også om at den gir respekt menn imellom. Den er statusgivende internt i en mannlig kjønnsordning.

Den sentripetale vold i sine mest legitime former er ofte varianter av den klassiske heltevolden, hvor den heroiske maskulinitet har den sentrale posisjon. Det er den type vold som ordensmaktens representanter trenes i, og i den forbindelse forbindes den med samfunnsbevarende verdier som mot, styrke, offervilje og handlingskraft. Den er dermed ofte offentlig godkjent og sanksjonert. Vold som oppfattes som å styrke eller opprettholde samfunnets verdier, fungerer sentripetalt. Dette henger sammen med konteksten volden utøves i.

Den peripetale volden utgjøres av de voldsformer som marginaliserer individet, eller driver det ut i periferien av et samfunnsmessig felt. Det er vold som strider mot den rådende rettsoppfatning, og den er svært ofte den sanksjonerte og straffbare volden. Det kan være vold som sikter seg inn mot enkeltindividet, som vinningsvold, overfallsvold, mobbevold, kvinnevold, ydmykelsesvold, hevnvold, voldtektsvold, krenkelsesvold og så videre. Det er også vold som på forskjellig vis truer den legitime orden og undergraver storsamfunnets stabilitet, som gjeng-, mafia- og terroristvold. De er alle voldstyper som forårsaker ulike former for ontologisk usikkerhet i et samfunn.

Der den sentripetale volden driver det mannlige jeg inn mot «en trygg havn» – et sosialt sentrum – så driver den peripetale volden mannen mot marginene og randsonene. Den er illegitim i den forstand at herskende normer, regler, sedvaner eller æreskodekser er brutt.

Angrepet på den amerikanske kongressen 6. januar 2021 av høyremilitsene Proud Boys og Oath Keepers kan sees som et angrep på USAs demokrati, og derved som en peripetal vold som direkte utfordrer statens voldsmonopol. Dommene i ettertid viser at dette forsøket på å undergrave voldsmonopolet og de rettsbærende institusjoner blir sett på som et ytterst alvorlig anslag mot demokratiets og sivilsamfunnets stabilitet. Lederen for Proud Boys fikk 22 år bak lås og slå, mens frontfiguren i Oath Keepers skal sone 18 år.

Den peripetale volden blir sentripetal

Den peripetale volden har mange fasetter. Den volden som fra storsamfunnets side – den norm- og lovbrytende volden – betraktes som peripetal, kan utmerket godt i enkelte miljøer likevel fungere sentripetalt. Dette er et beve-gelsesrepertoar som er til stede i klan-, gjeng-, terror- og mafiavold. Terroren i Frankrike på Bataclan og mot Charles Hebdo var et grusomt slag mot sivilsamfunnet, samtidig som det førte til religiøs henrykkelse i andre miljøer. Breiviks terror gjorde han til en av norgeshistoriens mest foraktede skikkelser. Fra storsamfunnets perspektiv blir han betraktet som en feig taper som massakrerte helt forsvarsløse unge mennesker, mens han i høyreekstremer kretser blir feiret som helt og potensiell frigjørere fra et Eurabia som truer den rene ætt.

Susan Faludi skriver i *Stiffed: The betrayal of the American man* om hvordan volden er en måte for marginaliserte menn å oppnå oppmerksomhet og derved status på. De blir lagt merke til, og får sine minutter i medias søkelys. I kapittelet Panserpynt heter det:

To be a man under the new rules of showmanship required having the fruits of one's destructive acts goggeled by an audience. Violence was not about defence or even aggression per se but about glamour, which helped to explain why it didn't really matter whether Kershaun Scott killed the real triggerman or no. In celebrity culture's approximation of revenge, a good visual, not a precise target or purpose, is the thing (Faludi, 1999, s. 476).

En rekke ungdommer som søker oppmerksomhet, har også den oppfatning at volden kan være cool. Her er de ofte inspirert av amerikansk gangster- og rap-kultur. I filmen *Bronson* (Refn; 2008) er også mediemakt og celebritetskultur tema når det gjelder voldsutøvelsen. De første ordene i filmen er: «I always wanted to be famous», men jeg kunne verken spille eller synge, så da gjenstår volden som en maskulin og karrieremessig redningsplanke. Riktig timet, godt koreografert og spektakulært utformet vold kan gi innpass i kjendis- og celebritetskulten. Volden blir en slags ildflue i en identitetsmessig

natt som drar utøveren ut av glemsel og betydningsløshet, og lar han være spesiell så lenge den mediale hukommelsen varer.²¹

Studier av kriminelle gjenger og voldsutøvere har vist hvordan vold kan fungere som en slags ressurs. Jens Lapidus, forfatteren av boken *Snabba Cash*, som også er blitt gjenstand for filmatiseringer, hevder i et intervju med NRK at for mange unge handler volden om tilhørighet og status.²²

Diamant Salihu skriver om et miljø hvor unge menn gjør mord gratis for å opparbeide seg status og avansere i mannlighet og bli verdig respekt og få en plassering i gjengenes hierarki.²³ Adresseavisen skriver 29.12.2023: «En 16 år gammel svensk gutt som ble tatt hånd om i en omsorgsbolig er siktet for tre drap. Likevel mener kommunen at det ikke er nødvendig å granske saken.»²⁴ Her er det snakk om peripetal vold, som sender de unge bort fra reelle prestisjegivende felt i samfunnet.

Den peripetale bevegelsen gjør at disse unge voldsutøverne i praksis ikke vil ha mulighet til å opparbeide seg de tradisjonelle økonomiske og kulturelle kapitalformer, som Bourdieu tematiserer, som gir forankring og status i storsamfunnet. De vil kunne få en slags sosial kapital, men denne handler ikke om reell tilgang til sosiale posisjoner, men om plassering innad i et kriminelt nettverk.

I tillegg kommer et fenomen som cool. Den ytterlige gevinsten unge kan få via voldsutøvelsen er knyttet til cool. Cool gir synlighet og respekt, og cool har et erotisk aspekt preget av undergrunn.

Cool har en lang og kronglete historie i vår vestlige kultur. Holdningen har, ifølge de fleste forskere, sin opprinnelse i Afrika, da særlig som en måte å forme og disiplinere menn i krigerkulturer på.²⁵ Cool, slik vi kjenner

21 <https://www.bt.no/btmener/kronikk/i/KLVQG/vold-sex-og-mediemakt>

22 <https://www.nrk.no/tromsogfinnmark/ungdommer-synes-gjengene-i-sverige-er-kule--politiet-bekrefter-svenske-kriminelle-ogsa-i-troms-1.16575829>

23 <https://www.facebook.com/axessmagasin/videos/340411880991885/>

24 [https://www.adressa.no/nyheter/utenriks/i/4oPMOq/16-aaring-under-omsorg-siktet-for-tre-drap-i-sverige-kommunen-vil-ikke-granske-saken#:~:text=HVB%20\(hem%20f%C3%B6r%20v%C3%A5rd%20eller,for%20vanskeligstilte%20unge%20i%20Sverige.](https://www.adressa.no/nyheter/utenriks/i/4oPMOq/16-aaring-under-omsorg-siktet-for-tre-drap-i-sverige-kommunen-vil-ikke-granske-saken#:~:text=HVB%20(hem%20f%C3%B6r%20v%C3%A5rd%20eller,for%20vanskeligstilte%20unge%20i%20Sverige.)

25 Kolnar (2020, s. 153). En rekke forskere legger vekt på at cool har afrikanske røtter. Kunst-historikeren Robert Farris Thomson hevdet cool oppstod i Nigeria, og peker på at *ewuare*, betegnelsen som ble gitt kongen i Benin, bokstavelig talt betyr «det er kult». Som en del av en persons karakter handlet det om verdighet under press. Cool som karakter ble gitt betegnelsen *ashe*.

holdningen, har imidlertid sin opprinnelse i slaveriet i sørstatene i USA. For slavene var cool en måte å stå imot undertrykkelse og overmakt på. Det dreide seg om å bevare selvrespekt i en verden av overveldende degradering.

I de første tiårene av forrige århundre fant vi en moderne versjon av cool blant sorte jazzmusikere. På tretti- og førtitallet ble cool en del av Hollywoods hardkokte noir-filmer, og på femtitallet begynte cool å sive ut i ungdomskulturen. Siden femtitallet har cool vært et integrert element i nærmest enhver subkultur.

Selvet ordet cool ser ut til å komme i sirkulasjon rundt andre verdenskrig. Jazzsanger og bandleder på Cotton Club, Cab Calloway, publiserte i 1938 *Cab Calloway's Cat-ologue: A Hepster's Dictionary*. Her fantes termer som «hep», «jive», «groovy» og «square», men ikke cool. Cool finnes heller ikke i Dan Burleys *Original Handbook of Harlem Jive* fra 1944. Saxofonisten Lester Young får ofte æren for å ha introdusert termen i jazzmiljøet, som inkluderte artister som Thelonious Monk, Dizzy Gillespie, Charlie Parker og Ornette Coleman. I 1957 blir begrepet for alvor spredd til et større publikum via Miles Davis' albumtittel *The Birth of The Cool*.

Mange knytter også «Birth of the Cool» til beatgenerasjonens diktere, som Kerouac, Ginsberg og Burroughs. For andre er det filmikoner som Marlon Brando, James Dean, Greta Garbo og Marlene Dietrich som blir de første tilnærmet universelle kule. Norman Mailers essay *The White Negro* beskriver hvordan cool ble en sentral holdning i etterkrigstidens USA, med erfaringene fra konsentrasjonsleirene og protest mot det «de kule», så som den eskalerende forbrukerkulturens fremmedgjørende kraft.

Hipster-Cool fremstod, ifølge Norman Mailer, som resultatet av en nokså spesiell *ménage à trois*: «the bohemian and the juvenile delinquent came face-to-face with the Negro, and the hipster was a fact in American life» (Kolnar, 2020). Med hippietiden ble cool mainstream, dradd inn i kulturens sentrum og da selvfølgelig kommersialisert til det ytterste, og transformert til de uttrykk som i dag florerer overalt i reklame og populærkultur.

Likevel, i mange miljøer er cool en sentral identitetskapital. I mangel på tradisjonelle former for kapital, det Pierre Bourdieu betegner som de økonomiske, kulturelle og sosiale kapitalformer, kan cool bli en særdeles viktig form for identitetskapital i «pressede miljøer» i det nye Norden, ikke ulik den status cool har i amerikanske ghettoer. Her er cool en viktig ressurs,

en egen demokratisk form for identitetskapital som kan opparbeides selv om de tradisjonelle prestisjegenererende kapitalformer mangler (Kolnar, 2020, s. 191–232). Volden gir tilgang til cool. Det innebærer at den peripetale volden blir sentripetal idet den gir tilgang til de kulturelle ressurser en status som cool innehar.

Ære

Ære og vold er nært knyttet sammen. Ære er komplisert begrep, og sin opprinnelige form nokså fremmedartet og på kollisjonskurs med de moderne nasjonalstatenes rettslige innordning. Ære som fenomener som er styrende for sentrale rettsprinsipp, og ære som holdning og mannlig dygd, tilhører en kollektiv organisering av sosialt liv, som er svært ulik vår tids sentraliserte stater som har individet og dets rettigheter og muligheter i sentrum. Ære som fenomen foreskriver en rekke sentrale plikter, rettigheter og krav. Det gjennomgriper kulturen, og former menneskene, tankemåtene og følelsene og er styrende for mellommenneskelig interaksjon, med kjønnsrelasjonene i en særstilling.

Fran Henderson Stewart, som er en av de store autoriteter på ære, spør i klassikeren *Honour* (Henderson, 1994) retorisk hva ære er – er det det samme som rykte, er det en følelse, eller er det et karaktertrekk som har noe med integritet å gjøre?

I den gamle skandinaviske æreskulturen, slik den blir beskrevet i de norrøne tekstene, er ære knyttet til begrepet «verdi». Det handler om den verdi mannen ble tilskrevet, slik samfunnet bedømte han ut fra den ætt han tilhørte og den dåd og de handlinger han utførte. Det er forskjell på passiv og aktiv ære. Den passive ære er den ære mannen er født med, altså ættens sosiale status med påfølgende rykte og den ære han tilkjemper seg i livet gjennom aktiv dåd.

I ættesagaene er det gode portretter av kloke og fredelige menn, de blir hederlig omtalt, men store sagahelter blir de ikke.

De mest ærefulle i sagalitteraturen er stort sett reservert for den voldsomme og handlekraftige mannen. Disse menn beskrives ofte, som i sagaen

om *Gunnlaug Ormstunge*, som både brutale og aggressive, de er ofte bråsinne og har en livlig tunge, full av spydigheter og hån, men fremfor alt er de lystne på dåd og ære og full av mot, handlekraft og ikke minst hevnlilje.

Ergi var fæle greier i det norrøne æresamfunnet. Det refererte til umannlig atferd, og gikk selvfølgelig på æren løs. Dette har mange likheter med det greske mannsidealet. Det handlet om å være den aktive: en ekte mann hadde de rette dygder (vir), han tok sin plass i verden og var ikke redd for å utfordre motstandere eller svare resolutt på enhver krenkelse. Han var blodhevnens ektefødte sønn. Vikingtiden fremstår, sett med dagens psykologiske blikk, som et paradisi for en enhver mann med høy grad av narsissisme, lav grad av empati og sterk ADHD paret med voldsom utagerende atferd.

Den tradisjonelle norrøne æreskulturen var en egen form for sosial organisering som virket i et samfunn uten en sterk organisatorisk statsmakt med eget voldsmonopol, med fast ansatte profesjonelle voldsutøvere. Den var således en dominerende kultur.

Æreskulturens gjenkomst skjer i dag innenfor rammene av en organisert statsmakt med et velordnet voldsmonopol. Det som da skjer, er en forholdsvis ny situasjon hvor de ulike organisatoriske prinsippene, ætt og rett, det pre-moderne og det moderne, brytes mot hverandre, og hvor det ene er parasitiske på det andre.

Det gjør også at ære blir et langt mer komplisert begrep enn det var i de norrøne slektsamfunnene. Her var æren et felles anliggende, og en del av samfunnets overordnede kjøreplan.

I dag står fremveksten av den pre-moderne æren i opposisjon til den moderne statsmaktens juridiske og organisatoriske prinsipp. De æreskulturene som opererer innenfor nasjonalstatens rammer, har ingen forpliktelser overfor denne, og i de tilfeller der finnes reelle forpliktelser så vil mannen i de kontekster æren er satt i spill, med overveiende sannsynlighet ignorere statens juridiske system og følge ættens imperativer. Her er det streng sosial kontroll, hvor trusler, tvang og vold er sentrale elementer. I NRK-serien *Ære* får vi innsikt i hvordan menn innfanget i æreskulturen utøver trusler, mishandling og vold mot kvinner, fordi de ikke innordner seg de tradisjonelle patriarkalske strukturer med deres eldgamle krav om underkastelse og lydighet, og derved

utgjør en trussel mot familiens ære.²⁶ Tap av ære er tap av status.²⁷ Hun var konen hans. Hun var æren hans, heter det i NRK sin dokumentar. Vanærens verden tilhørte det ulevelige livet, og vi skjønner viktigheten av at noen må dø for slektens skyld.

Dette er fra storsamfunnets side en klar form for sentripetal vold idet den strider mot lov og rett. Det er imidlertid svært vanskelig for den enkelte mann å stå imot klanens krav om å gjenopprette ære, da dette vil føre til marginalisering, skam og umandiggjøring, og at en faller ut av kollektivet. Sett fra klanen og familiens side blir den æresrelaterte volden sentripetal, idet den beskytter familiens ære og gjenoppretter en truet sosial status. Og for den enkelte mann blir den også sentripetal idet han nyter klanens respekt og omsorg.

Ære og kjønn – bygdesladder på testosteron

Ære er et kjønned fenomen. Det fortoner seg vidt forskjellig for menn og kvinner. For mens menn er de aktive, forvalter æreskapitalen og representerer klanen og familien utad, og er solidarisk ansvarlig for skammen, så er kvinner mer passive, i den forstand at de skal *være* ærbare, noe som impliserer at de skal fremstå representative, følge seder og skikker og gjeldende etikett og protokoll. Ære er et offentlig fenomen. Kvinners oppførsel og ikke minst deres seksualitet utgjør en konstant trussel mot mannen og ættens ære. De kan ved «skjødesløs» atferd påføre klanen og familien et stygt statustap.

Vanærens normer og kodekser utgjør dermed en substansiell trussel mot klanens status. Det er en potensiell sosial rutsjebane, ofte mer fremtredende hos ressursvake enn hos mer ressurssterke ætter, med innslag av høy utdanning og solid sosioøkonomisk stilling.

Det forklarer også hvorfor kvinner følges med et årvåkent og overvåkende blikk, for ærens dynamikk handler om en slags bygdesladder på testosteron. Enten det nå er taxi- eller bussjåfører i Oslo som overvåker jenter i byrommet,

26 <https://tv.nrk.no/serie/brennpunkt-aere/sesong/1/episode/1>

27 https://www.nrk.no/presse/programtaler/nrk-brennpunkt-med-ny-serie_-aere-1.16722477

eller unge menn som følger med på stedslokalisering på Snapchat og andre sosiale medier, så opplever kvinner innlemmet i en æreskultur ofte, som det heter i Dagbladet²⁸, «Et 'helt hav' av kontrollører som overvåker deg».²⁹ Det farlige folkesnakket har imidlertid en langt mer presserende og, som vi har sett gang på gang, potensielt sett dødelig brodd.

Ærens mannlige dynamikk er dermed vesensforskjellig fra de æresdynamikker kvinnen virvles inn i. Kvinner som en rekvisitt i æresfeidene menn, familier og klaner imellom finner vi i dag i Oslo, Stavanger, Bergen og andre byer i samtidens Norge. Disse er svært forskjellige fra de æresdramaer vi finner dokumentert i sagaene om Laksdølene, Eigil Skallagrímsson, Gunnlaug Ormstunge og andre.

I boken *Æresrelatert kriminalitet* (Bjøranger & Svensson, 2024, s. 18) sier Royada følgende om kvinner i det likestilte Norge anno 2024, som lider under æreskulturen:

Dette er en veldig sårbar og knust gruppe, som nesten ingen ser. Jeg pleier å si «vi usynlige», da familien ikke ser oss, og bare vil bli kvitt oss av hensyn til æren sin. Og staten ikke tør gjøre noe, av respekt for kulturen. De prioriterer respekt for faren min sin kultur, fremfor meg. Det svir.

For mennene handler æren også om å beholde mannligheten intakt, og dermed bli respektert. Det motsatte er å bli latterliggjort i «verdensopinionens øyne», og det blir vanskelig å være mann hvis en opplever at verden ler av en. Latterliggjøring i dette tilfellet er et komplekst fenomen. Det betyr skampletter på familiens ære, mens også avmaskulinisering av mannen, som ikke holder styr på sine kvinner. Da gjelder det å holde kontroll på disse kvinnene som truer mennenes mannlighet og ættens ære.

28 <https://www.dagbladet.no/kultur/et-helt-hav-av-kontrollorer-som-overvaker-deg/69358143>

29 <https://www.imdi.no/contentassets/a6cf78b4f36743128344428a6baa2b42/probarapport-2022-20-negativ-sosial-kontroll-gjennom-sosiale-medier.pdf>

Det er ulike konkrete æreskoder i forskjellige familier, klaner og ætter. Kvinners vandel er dermed knyttet til en spesifikk æresprotokoll med bestemte forskrifter for etikette og atferd som gjelder for denne æresgruppen. Det eksisterer derfor et mangfold av konkrete forståelser av ære.

Voldsmonopolet

Voldsmonopolet er garantisten for et fredelig, velfungerende demokrati. Det skaper stabilitet, forutsigbarhet og trygghet på en rekke områder, gjennom velfungerende legale rammer. En av de viktigste formene for stabilitet er det vi kan betrakte som institusjonell soliditet. Det bidrar til ivaretagelse og vedlikeholdelse av samfunnets sentrale institusjoner.

Voldsmonopolet står som en garantist for en rettssikkerhet som bidrar til at enkeltindividets rettigheter blir ivarettatt via lover som fremstår som rettferdige og rimelige, og slik har en form for allmenn legitimitet i befolkningen.

Den institusjonelle stabiliteten skaper også rom for økonomisk utvikling, velfungerende utdanningsinstitusjoner og skjermede og beskyttede rammer for sosiale aktiviteter. Norbert Elias viser i boken sivilisasjonsprosessen og legger stor vekt på hvordan voldsmonopolene stimulerte handel og førte til stor økonomisk og vitenskapelig vekst i Europa. Blant annet gjennom trygge handelsruter.

Et annet vesentlig element ved voldsmonopolet er at det hindrer selvtekt. Det nekter enkeltpersoner og grupper å ta loven i sine egne hender, og reduserer derved muligheten for vilkårlig vold og utviklingen av hevns spiraler. Det har i utgangspunktet makt til å tvinge partene til å løse konfliktene innen rammene av det etablerte lovverk.

Tanken om at det ikke er enkeltindividet, men staten via lovverket som skal rette krenkelser og urett, skaper også rom for utviklingen av nye former for selvkontroll. Du trenger ikke hevne. Den institusjonaliserte rett med sitt mektige maktapparat er i teorien på din side.

Norbert Elias viser blant annet hvordan voldsmonopolet er nært knyttet til menns mulighet for å utvikle nye former for selvkontroll tilpasset et mer avansert og utviklet samfunn.³⁰

En rekke bøker har de siste årene satt søkelys på hvordan klaner og etniske grupperinger har funnet feste i de nordiske landene, med Sverige i en særstilling. Når etniske grupperinger, med sine ære og hevnkodekser, gis muligheten til å danne alternative maktstrukturer, så står disse som en motsats til og representerer en trussel mot den moderne nasjonalstatens organiserte rettspleie.³¹ Klanene har ifølge Jan Persson og Johannes Wahlström fått en systemtruende kraft.

Klansamhället är kollektivistisk och individen är underordnad familjen. Klanen ersätter en stark stats funktioner när det gäller flera samhällsperspektiv – ekonomiskt, socialt och juridiskt. Länder med starka klanstrukturer har ofta en svag stat och klanmedlemmarna präglas av en negativ inställning till myndigheter. (Persson & Wahlström, 2023)

Jan Persson og Johannes Wahlström har beskrevet utviklingen i Sverige i boken *Klanerna*, med undertitelen *Den systemhotande brottsligheten* (2023). Her viser de med bakgrunn i tusentalls rettsdokumenter hvordan det svenske samfunnet er gjennomtrengt av klansystemene med en svart kriminell økonomi tilsvarende halvdel av det svenske statsbudsjettet. Den volden vi ser, er kun toppen av isfjellet og et symptom på en konflikt internt eller mellom ulike klansystemer. Disse opererer imidlertid best uten den type oppmerksomhet som åpne voldsutbrudd i midten av sivilsamfunnet, og gjerne med tilfeldige, uskyldige ofre gir.

Ad tilfellets vei ble det plutselig mulig å avdekke hvordan klanenes forretningsimperium virket. Fransk politi brøt koden til Encrochat i 2020, et kommunikasjonsnettverk som tilbød smarttelefoner som muliggjorde kryptert

30 Elias (1982, s. 447). The peculiar stability of the apparatus of mental self-restraint which emerges as a decisive trait built into the habits of every «civilized» human being, stands in the closest relationship to the monopolization of physical force and the growing stability of the central organs of society.

31 <https://www.nettavisen.no/norsk-debatt/i-virkeligheten-er-det-klaner-som-kontrollerer-deler-av-samfunnet-ikke-den-svenske-staten/o/5-95-1361120>

kommunikasjon mellom organiserte kriminelle, og ga politiet en urovekkende innsikt i gjengenes indre liv. De kunne overvåke chatter mellom aktørene, få kjennskap til aktive drapsbestillinger, trusler, narkotikaforsendelser og så videre.³²

Den svenske stjernejournalisten Diamant Salihu gir i boken *Tils alla dör* (2021) et utdypende bilde av de kriminelle nettverkene, deres indre justis og deres dødelige konflikter i Sverige, og derved også nærportretter av en generasjon menn i samfunnets marginer, som har mistet så å si all respekt for nasjonalstatens rettssystem. Her finnes egne torpedoreder og mordpatruljer, og uendelige hevnsirkler beskrives. Det er nesten som Aiskylos sine hevn-gudinner er tilbake og ønsker å «svire vilt i manneblod» i Norden anno 2023.

Lasse Wierup skrev *Gangsterparadiset* (2020). De ulike perspektiver og innfallsvinkler til tross, det samlede bildet er at klaner og etniske nettverk, på en rekke steder og i en rekke kontekster, har fortrenget voldsmonopolets suverenitet og selv overtatt kontroll og styring. Dette er en utvikling som bekreftes i politiets rapport *Myndighetsgemensam lægesbild 2023*.³³

Machiavelli oppfatter i *Fyrsten* (1988) den fysiske vold som makthavers fremste maktmiddel, og vold blir slik uttrykk for «all makts definitive opphav», og «voldsevne blir ensbetydende med handlingsevne». I denne kontekst innebærer det at vi har to volds-systemer som står mot hverandre. Disse har vidt forskjellige opphav og vidt forskjellige målsettinger. Det ene systemet søker å opprettholde en nasjonalstat og dens sentrale organisasjoner, samt beskytte dens borgere, mens det andre volds-systemet er innvevd i ættens før-moderne logikk, og handler om å sikre og berike seg og sine. Det er imidlertid avhengig av voldsmonopolets samfunnsorganiserende kraft, for å utføre sitt parasittære virke. Et svekket eller perforert voldsmonopol bryter ned de demokratiske institusjonenes kraft og legitimitet, og en innleder en prosess med gradvis oppsmuldring av folkestyrets suverenitet.

Disse rapportene gir bilder av en samfunnsutvikling hvor trusselen mot voldsmonopolets evne til å sikre sine borgere kan få elementer av den naturtilstand Hobbes skisserte. hvor samfunnet er preget av «continual fear, and danger of violent death; and the life of man, solitary, poor, nasty, brutish, and short» i form av en økende sporadisk lovløshet.

32 <https://www.youtube.com/watch?v=HWR-ntdsscc>

33 <https://www.ekobrottsmyndigheten.se/wp-content/uploads/2023/06/myndighetsgemensam-lagesbild-2023.pdf>

Det perforerte voldsmonopol

Både voldsmonopolet og storsamfunnet blir perforert av de fremvoksende klan- og ættestrukturane. Når voldsmonopoler blir perforert, fører dette til at også sivilsamfunnet blir perforert. I disse hullene i sivilsamfunnet siver så den ontologiske utrygghet inn.

Når voldsmonopolet, som historisk sett står som garantisten for fredelige områder, styrt og regulert av allmenn lov, slår sprekker og får huller, blir sivilsamfunnet preget av det som kalles sporadisk lovløshet. Volden kan i prinsippet bryte ut når og hvor som helst. Den følger klanenes interne dynamikker og er frakoblet storsamfunnet. Dette gjør den sporadiske lovløshet høyst upredikerbar – vi vet ikke når, i hvilke former og med hvilken kraft den vil bryte ut neste gang, men vi vet at den vil bryte ut. Det gjør også at det er svært vanskelig både for ordensmakten og det enkelte individ å ta høyde for å beskytte seg mot denne type voldsutbrudd

Når staten inte klarer av at opprättholda våldsmonopolet fylls behovet av beskydd og bestrafning av andre aktører. Ett eksempel är de parallella samhällena som klarnerna bygger opp. (Persson & Wahlström, 2023, s. 141)

Det innebærer at vi også får et «perforert voldsmonopol». Voldsmonopolet blir så å si gjennomhullet. Dette uthulte voldsmonopol fører ikke bare til at enkelte soner blir utrygge, som betegnes som no-og-soner hvor klanene og gjengene har etablert alternative maktstrukturer, men at volden kan slå ut på T-banen, på Vinmonopolet, på hovedgaten i hovedstaden midt på formiddagen, på kveldstid ved busstoppet og så vidare, som den nå gjør oftere og oftere.

Det fører til at både voldsmonopolet og storsamfunnet blir perforert, og det klarer ikke lenger å beskytte sine innbygger som før. Statsmakten kan ikke lenger garantere for borgernes sikkerhet. Større og større deler av samfunnet blir gråsonebelagt. Det blir flere og flere soner og tilfeller hvor uskyldig sivile blir utsatt for vold.

Det perforerte samfunn fostrer en rekke former for ontologisk utrygghet.³⁴ Vi ferdes i gatene på andre måter enn før. Perforeringen av voldsmonopolet og den påfølgende ontologiske utrygghet begynner gjerne i det små og blir møtt med forsikringer om at «Oslo er en trygg by» og lignende, uten at det blir spesifisert hvem den er trygg for, på hvilke steder og på hvilke tidspunkt.

Ontologisk utrygghet

Ontologisk utrygghet tar på mange måter utgangspunkt i, eller henger sammen med, det som sosiologen Anthony Giddens beskriver som ontologisk sikkerhet, særlig i boken *Modernitet og selvidentitet* (Giddens, 2000, s. 49–87).

Giddens beskriver hvordan vi er i stand til å skape en form for sammenheng og mening i livene våre til tross for modernitetens voldsomme omveltninger, av seder og skikker, de store fortellingens fall, institusjonenes endrede innhold, teknologiens transformasjon av hverdagslivets rutiner og praksisformer. Denne evnen til å orientere seg i utfordrende sosiale kontekster fungerer som et kognitivt og emosjonelt feste som forankrer opplevelsen av ontologisk trygghet (Giddens, 2000, s. 50).

Ontologisk utrygghet handler på den andre side om mangel på forutsigbarhet og stabilitet, en langsam frykt, gjerne som konsekvens av endrede sosiale og kulturelle landskap.

Er det en usikkerhet vi kan regne med vil få et permanent feste i noen geografiske områder, og så eventuelt øke i omfang og spre seg til større lag av befolkningen, eller er det sannsynlig at den vil dempes og kanskje gå over når voldsepisodene begynner å blekne i folks hukommelse?³⁵

Et litt banalt eksempel finner vi i et intervju med Diamant Salihu. Under intervjuet tar en kvinne kontakt og roser han for boken og hans vilje til

34 <https://www.nettavisen.no/norsk-debatt/i-virkeligheten-er-det-klaner-som-kontrollerer-deler-av-samfunnet-ikke-den-svenske-staten/o/5-95-1361120>

35 <https://www.idunn.no/doi/10.18261/njc.25.1.5>

å fortelle sannheten om dagens Sverige. Hun avslutter med: Jeg elsker å reise, og er trygg overalt. Men ikke her, i Stockholm. Det er forferdelig, ikke sant?³⁶

Dette er et enkelt eksempel på en begynnende ontologisk utrygghet. Den ontologiske utrygghet peker på en manglende opplevelse av trygghet, av det å oppleve seg som hjemme i en verden en er fortrolig med. Det handler også om at evnen til å te seg med selvfølgelighet i det offentlige rom, uten spesielle former for årvåkenhet er blitt skadelidende. Den tryggheten vi har tatt for gitt er utfordret, «væren» er satt i spill på uoversiktlig og potensielt truende vis.

Det kan ligne litt på Martin Heideggers begrep om *Heimat*, som kan oversettes med hjemland, da forstått som et følelsesmessig forankringspunkt, som gir tilhørighet og en forståelse av hvem en er (Heidegger, 1993). Det handler om vår forankring i virkeligheten, og at den er blitt utsatt for press og dermed truet.

I en nordisk kontekst får det spesielle konsekvenser. Et særpreg ved de nordiske landene er det såkalte «nordiske gullet», altså den spesielle tillitskulturen som regulerer interaksjonen mellom folk og internt i og mellom organisasjoner. Den nordiske samfunnsmodellen bygger på en samfunnskontrakt som ikke er, som hos Hobbes, basert på frykt og egeninteresse, men på tillit.

I nyttårstalen 2017 utdypet vår daværende statsminister Erna Solberg betydningen av tillitskulturen. Den er det sosiale limet i samfunnslegemet og oljen som smører motoren.³⁷

Vi er stolte av det vi får til sammen. Med god grunn. Vi samarbeider godt. Vi stiller opp for hverandre. Og vi har tillit til hverandre.

Denne tillitskulturen er vesentlig for hele det moderne samfunnets virke. I rapporten fra Nordisk ministerråd fremheves tillitskulturen som det som sikrer oppslutning om det skattesystem og den fordelingspolitikk som gjør velferdsstaten mulig. I tillegg er tillitskulturen vesentlig for økonomisk stabilitet og utvikling, og for utdanningsinstitusjonenes soliditet. Den har også bidradd til at de nordiske landene historisk sett har hatt lav kriminalitet, lite

36 <https://www.journalisten.no/overvaker-455-kriminelle-vi-skal-granske-selv/565422>

37 <https://www.nrk.no/norge/erna-solbergs-nyttarstale-1.13300596>

vold og lite korrupsjon. Tillit er kort sagt det som får «de nordiske samfunn til å henge sammen».³⁸

Ræsonnementet i teksten medfører avslutningsvis, at det på mange måder er tillid, der får de nordiske samfund til at henge sammen. Det er svært at forestille sig samfundsmodeller som de nordiske, hvis medborgerne ikke stoler på, at andre medborgere, via skattesystemet, bidrager til samfundsøkonomien, og at myndighederne forvalter midlerne på en rimelig og effektiv måde, som ikke er skæmmet af korrupsion. Spørgsmålet er, om ikke de nordiske lande har mere at tabe på mindsket social tillid end andre lande har. Ikke kun fordi de nordiske samfund har de højeste niveauer af tillid i verden, men fordi samfundsmodellen, eller snarere samfunds-kontrakten, i høj grad er baseret på tillid.³⁹

Det er nesten noe rørende og naivt over denne samfunnsmodellen. Den er, ifølge Nordisk ministerråd, unik i verden.⁴⁰ Den bidrar til en moderne samfunnsorganisasjon som fostrer avanserte kunnskapsbaserte synsvinkler, en organisasjonskultur som benytter seg av vitenskapsbaserte beslutningsprosedyrer, og der det i egalitetens navn ofte er flate strukturer.

Dette bryter på vesentlige punkter med klan- og ættestrukturene som i stor grad er pre-moderne. De er hierarkiske, som oftest med en patriark på toppen, styres ofte etter sedvane, og er avhengig av strukturell korrupsjon, kriminalitet og vold for å fungere effektivt. Når de pre-moderne samfunnsmodellene i form av klaner og ættebaserte grupper og tenkemåter får innpass, vil det utgjøre en betydelig utfordring for «det blåøyde riket» som kulturforskeren Nina Witoszek kaller tillitskulturen.

Tillit er på mange måter en del av den sosiale kontrakt i de nordiske statene. Det gjør dem sterke og sårbare på samme tid. Tillit handler om å være del av noe som er større enn en selv, noe en kan være stolt av, og noe en som ansvarlig individ er forpliktet til å være en representant for gjennom handlinger og verdier.

38 <https://norden.diva-portal.org/smash/get/diva2:1107232/FULLTEXT01.pdf>

39 <https://norden.diva-portal.org/smash/get/diva2:1107232/FULLTEXT01.pdf>

40 <https://www.norden.org/no/news/lofter-den-unike-tilliten-frem-i-lyset>

Tillitskulturen kan utenfra sees som en naiv kultur det er lett å utnytte. Det tro-skyldige barnet med den trygge oppvekst med kjærlige foreldre som ikke helt forstår at verden utenfor ofte er smidd av et ganske annet eksistensielt materiale. Samtidig som det er utstyrt med en viss naiv hybris om at dersom alle forstår hvor bra det er med sosialdemokratisk formulert tillitskultur, ja, da vil de slippe sine gamle sedvaner og sin historiske arv og bli tilnærmet vis som oss, dog med noen berikende tilleggsverdier vi alle i toleransens navn selvfølgelig vil omfavne.

Et akademisk felt hvor det er forsket mye på tillit, hva den består av, hvordan den kan vinnes og mistes, er retorikken. All mellommenneskelig kommunikasjon er basert på tillit. Dersom vi ikke tror på avsender, hører vi heller ikke på budskapet.

I retorikken heter tillit etos. Denne består av tre dimensjoner. Den har en kunnskaps- og kompetansedimensjon (fronesis), den har en etisk dimensjon (arete), og den har en dimensjon som handler om velvilje og empati (evnoia).

Tillit er altså mangfoldig fenomen, bestående av mange elementer, og ikke det enten–eller-elementet som vi kan få inntrykk av i politikken når statsråder og tillitsvalgte må gå. Det innebærer at en del av tilliten kan bli skadet, mens andre elementer igjen vil overleve. I Clinton versus Monica Lewinsky-affæren mente mange at den etiske substans (arete) av tilliten til Clinton var skadet, han hadde opptrådd på en etisk klanderverdig måte – blandingen av makt, alder og erotikk var uakseptabel, likeså var utroskapen den inneholdt. Likevel mente folk at han fremdeles var egnet til å fungere som president, hans kompetanse (fronesis) var intakt, og mange mente at han var på innbyggernes side og ville folket godt (evnoia).

Tillit er derfor et dynamisk fenomen. Tillit kan mistes, delvis og helt, men tillit kan også bygges opp igjen. Det vil si at tillit også kan mistes for kortere eller lengre tid. Den innflytelsesrike og mye debatterte artikkelen til sosiolog og Harvard professor Robert Putman *Diversity and Community in the Twenty-first Century* (2006), som hadde over 30 000 respondenter og undersøkte rundt 40 tilfeller, konkluderte med at mer mangfold var knyttet til mindre tillit både mellom og innenfor ulike etniske grupper.⁴¹

Dersom dette innebærer riktighet, er tilliten allerede i utgangspunktet i spill mellom majoritets- og minoritetsgrupper i et multietnisk samfunn.

41 <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.1111/j.1467-9477.2007.00176.x>
<https://vancouversun.com/news/staff-blogs/ethnic-diversity-inconvenient-truths>

Det kan da forklare noe av den sentripetale invitasjonstiltrekning i ulike minoritetsmiljøer, og det kan kaste lys over forestillingen om at majoritetskulturen har en mistillit som kanskje ikke er direkte synlig, men som likevel bidrar til opplevd utenforskap hos minoritetsgrupper.⁴²

Putman legger imidlertid til noe som ligner på den såkalte kontakthypotesen, som Gordon Allport lanserte i *The Nature of Prejudice* (Allport, 1954), hvor han argumenterte for at mellommenneskelig kontakt var en av de mest vellykkede måter å redusere mistillit og fordommer på mellom majoritets- og minoritetsgrupper i samfunnet. Her er karakteren av interaksjonen, de involvertes status og den institusjonelle støtten avgjørende faktorer.

På sikt vil, ifølge Putman, mistilliten kunne bygges ned, og nye former for tillit, basert på erfaring, kan oppstå.

Etnisk mangfold øker i de fleste avanserte land, hovedsakelig drevet av kraftig økning i innvandring. I det lange løp vil innvandring og mangfold sannsynligvis ha viktige kulturelle, økonomiske, skattemessige og utviklingsmessige fordeler. På kort sikt har imidlertid innvandring og etnisk mangfold en tendens til å redusere sosial solidaritet og sosial kapital. [...] Tillit (selv til egen rase) er lavere, altruisme og samfunnssamarbeid sjeldnere, venner færre. På lang sikt har imidlertid vellykkede innvandrersamfunn overvunnet slik fragmentering ved å skape nye, tverrgående former for sosial solidaritet og mer omfattende identiteter.⁴³

Dette har betydning både for den sentripetale invitasjonstiltrekningskraft, og for den geografiske utbredelsen av ontologisk utrygghet. Det innebærer imidlertid innsikt i de elementer som skaper mistillit, og de kontakt- og interaksjonsformer og de arenaer som kan bygge tillit. Her er verken Putnams eller Allports studier tilstrekkelige. Selv om det er gjort mye amerikansk forskning på multikultur og tillit, så har disse funnene begrenset overføringsverdi på de nordiske tillitssamfunnene.

42 Det er en mye debatterte artikkel, som har en tendens til å bli tolket, og noen ganger også brukt, forskjellig, alt etter hvilke intensjoner en har, og hvor en befinner seg i det politiske landskapet.

43 <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.1111/j.1467-9477.2007.00176.x>

Den sentripetale invitasjon

Begrepet «den sentripetale invitasjon» handler om de ressurser volden så å si lover å gi enkeltindividet tilgang til.

Den legitime, stats sanksjonerte vold i nasjonens interesse er selve rosinen i voldsposen. Her finner vi den sanne heroiske maskulinitet som så mange andre former for voldsbejænde maskulinitet etterligner, snylter på og søker å hente legitimitet og inspirasjon fra. Den legitime heroiske maskulinitet gir i teorien eller idealversjonen tilgang til samfunnets midte. Dette er mennenes mann og slike gutter nasjonen drømmer om å fostre.

Det understrekes blant annet ved at vår forsvarssjef har skrevet lesernes favorittbok i 2020, *Jegerånden*, med undertittelen, *Å lede i fred, krise og krig* (Kristoffersen, 2021). I Verdens Gang 28.01.2024 får vi et portrett av forsvarssjef Eirik Kristoffersen under tittelen «Operasjonen gjorde forsvarssjefen til krigshelt». ⁴⁴ Forsvarssjefen er ikke en skrivebordsgeneral med master i strategisk ledelse. Han har selv vært i felten som en del av spesialstyrkene, og forteller i Norges største avis om noen av sine farefulle operasjoner. Han fremstår som en mann som har sentrert og integrert personligheten rundt dydene, ansvar og kompetanse (selv om den samme avis forsøker å fravriste han noe ære, ved å påpeke et oppdrag som slo feil). ⁴⁵

Det siste er vesentlig fordi det peker på et essensielt aspekt ved den sanne, legitime form for heroisk maskulinitet. Den er ikke det rabiate, krigshissende individs maskulinitet, den er heller ikke sadisten, torturisten og det empatiløse, brutale individs maskulinitet. Den heroiske maskulinitet, til tross for sin evne til presis og effektiv evne til voldsutøvelse (eller kanskje nettopp derfor), er en sivilisert form for maskulinitet.

Den sanne heroiske maskulinitet er det rasjonelle individets maskulinitet – mannen som ikke rives med av øyeblikkets affekter og følelser, men som har et intellekt som overskuer krigsskueplassens kompleksitet og som er i stand til å trekke seg tilbake, overveie på fornuftig vis og så ta de adekvate strategiske avgjørelser. Krigen ødelegger ikke rasjonaliteten eller gir ugjenkallelige, dype

44 <https://www.vg.no/vgc/spesial/2024/forsvarssjefen/assets/vid/sommerskuta.mp4>

45 <https://www.vg.no/spesial/2024/forsvarssjefen/>

sår på sjelen. Tvert om, den ekte helt er i stand til å være forbilde og «lede i fred, krise og krig».

Dette kalles den mannlige voldsbalanse og kan spores tilbake til de greske tragedier, med Evripides *Ajax* i en fremtredende stilling. I denne tragedien mister den store greske krigeren fatningen i en fredssituasjon, og går inn i et slags delirisk raseri hvor han hugger ned en flokk gressende storfe i den tro at det er fienden han står overfor. Når han våkner av sorgens og raseriets rus og ser hva han har gjort, melder den store manneskammen seg. Han er ikke lenger mann i egne øyne. Han behersker ikke lenger seg selv, den kjølige rasjonalitet og den strategiske fornuft er blitt detronisert av kaoskrefter, og når han ikke er skikket til å lede seg selv, er han dermed heller ikke skikket til å lede andre. Han setter sverdet i stranden og kaster seg så på det. Snipp, snapp, snute.

I den påkostede serien *Babylon Berlin* (Twyker et al., 2017) får vi presentert et bilde av en veteran som ikke behersker den mannlige voldsbalanse. Han har ikke maktet overgangen fra slagmarken til det sivile liv. Han er ingen lysende helt som evner å *lede i fred, krise og krig*. Tvert om han er nedbrutt og alkoholisert, herjet av angst og nattens redsler, og det er bare fliser igjen av det som kanskje en gang har vært en mann i kamp. I serien oppstår der en truende episode og våpen går av. Veteranen reiser seg imidlertid ikke resolutt opp og med strategisk kalkyle, med midlene tilpasset målet, går inn i situasjonen og rydder opp. Tvert om kryper han hutrende sammen i et hjørne og tisser bokstavelig talt i buksen. Han er ikke på noen måte oppfylt av Kristoffersens *Jegerånd*. Politietterforskeren som ankommer stedet, ser da også foraktfullt ned på han, og uttaler i de mest hånlige ordelag – krigsnevrotiker, før han forlater scenen og etterlater den avdankede soldat oppbløtt i egen urin.

Veteranen som kunne vært innlemmet i den heroiske maskulinitets varme fellesskap og klatret i det sosiale hierarki, er i stedet henvist til samfunnets bunnsjikt og ligner mer de krigsherjede og maltrakterte skikkelser vi finner i maleriene til Georg Grosz (1893–1959) og Otto Dix (1891–1969), kjent for sine skildringer av krigens gru og borgerskapets dekadanse.

I Evripides tragedie *Ajax* får vi et tydelig eksempel på den mannlige voldsbalanse, og dens grenseoppganger. Den mannlige voldsbalanse handler om at den fullverdige heroiske mann må beherske både krigssfæren og den sivile sfære. Han må beherske et voldsrepertoar, samt utvikle de mentaliteter som understøtter og effektiviserer dette. Det må imidlertid ikke føre til at han blir en isolert, krigsskadet og uberegnelig type, som kan skade det

sivile legemet med illegitime, upredikerbare voldsutbrudd, og derved bli en representant for den såkalte sporadiske lovløshet. Det sees som skammelig, umandig og menneskelig delegitimerende å gå fra å være voldsmonopolets edsvorne mann til å bli en av dets trusselfaktorer. Det kreves, som i tilfellet general Eirik Kristoffersen, at mannen også utvikler de kognitive resurser, ferdigheter og den selvbeherskelse og de sensibiliteter som er nødvendig for å være en samfunnsstøtte også i det hverdagslige sivile liv. Den svenske organiserte gymnastikkens far, Per Henrik Ling, påpeker dette når han hevder at gymnastikkens hovedoppgave er å formidle mellom mannen som sivil borger og kriger (Ljunggren, 1999, s. 246–247).

VG forsikrer oss imidlertid om at vi er i trygge hender. Vår forsvarssjef behersker den mannlige voldsbalanse. Vi kommer ikke til å få noen irrasjonelle utbrudd av sporadisk lovløshet fra den kanten. Han innehar den ultimate heroiske mannlighet, han er den balanserte voldsutøver, og kan som sådan skille mellom krig og fred, og fungere optimalt i begge sfærer.

Populærkulturen er full av sentripetale invitasjoner og lovnader, som alle fungerer som parasitter i en eller annen grad på den heroiske maskulinitet. Den britiske gentlemansidealet har mange elementer av den klassiske heroiske maskulinitet i seg – kanskje skyldes det at sport og konkurranseidrett som oppstod på slutten av 1700-tallet hadde en sterk institusjonell tilslutning i de engelske privatskoler, som i denne sammenheng skulle sørge for at nasjonens menn var skikket til ledelse ute i kolonien og slik ivareta imperiet, ut fra en forståelse om at «A winner in sport will be a winner in life».

Gentlemansidealet ikler seg en avart av den heroiske maskulinitet i James Bond-filmene: den litt uskikkelige rabagastmannen, med usvikelig lojalitet til sitt oppdrag og sitt fedreland, mannen som kan drepe effektivt og nådeløst i den høyere rettferdighets navn, og samtidig oppføre seg eksemplarisk sivilisert, og med en viss arrogant overlegenhet, i det finere selskap om omstendighetene skulle forlange det. Det er den legitime vold han utøver, og dem som volden går ut over fortjener i aller høyeste grad denne behandlingen, de er ikke fullverdige mennesker, de er skurker og fiender i besittelse av et langt mindre menneskelig substrat og mindreverdige verdikomplekser, enn de som tilhører den legitime verdensorden og arbeider for å opprettholde denne.

I tillegg er ikke James Bond noen krigsnevrotiker. Han later verken vannet eller gjør i buksen. Han dreper med kaldt blod, uten at drapet affiserer han noe særlig. Han trenger verken drinker, sigaretter, psykolog, gode venner

eller noen former for beroligende medikamenter. Han er oppløftet, cool og i fortreffelig balanse etter drapet. Dette er heltevolden.

En av lovnadene, eller vi kunne kanskje si: et element i den samfunnskontrakten, helten inngår med fellesskapet, har tilgangen til stammens kvinner som et premiss. Vi ser det tydelige i James Bond, volden erotiserer mannligheten, helten utøver en umiskjennelig tiltrekning på det andre kjønn. Helte-sex fremstår som herlig potent, i motsetning til pasifist-sex, som fremstår som begredelig og daft, med lunkent erotisk pågangsmot, som gir assosiasjoner til en sengelek uten det store testosteron-sus, kraft og kompetent initiativ.

En av lovnadene i den sentripetale invitasjon, slik den blant annet presenteres i populærkulturen, er nettopp at heltevolden ikke bare sikrer en udiskutabel karat i mannligheten, men at den også erotiserer mannen, og slik vifter med lovnader om at hans drømmer om en bedre erotisk verden kan bli hans om han utøver den peripetale vold.

Et sentralt aspekt ved den sentripetale invitasjon er at den til enhver tid inneholder en kjønnsmessig redningsplanke for en presset maskulinitet. De voldsformer den sentripetale invitasjon tilbyr, lover ofte en umiddelbar og effektiv løsning på komplekse spørsmål om mannlig identitet.

I filmen *Taxi Driver* (Scorsese, 1972) får vi et innblikk i hvordan et samfunns forståelse av heroisk maskulinitet kan fungere som en identitetsmessig redningsplanke for et kaosflekket individ uten sosiale ferdigheter ute av stand til å skape gode og bærende relasjoner. Travis Bickle er en slags moderne oppdatering av Dostojevskijs *Kjellermennesket*. Et psykisk ustabilt menneske som kjører taxi om natten, og gjennom serier av krenkende og nedverdiggende opplevelser, hvor han føler seg neglisjert og oversett og uten maskulin bravur, oppstår et ønske om å rydde byen for «the filth and the scum». Han anskaffer seg våpen og går til verket. Helt tilfeldig ender han opp med å ta av dage en nokså tvilsom hallik som driver med barneprostitusjon. Han redder det 12 år gamle barneludderet Iris fra halliken Sport.

Travis' opplevelse av ikke å være et virkelig menneske har hele tiden hatt potensial til å gjøre han til en psychokiller og sette han i en definitiv peripetal bevegelse. Det som redder han, er medias vinkling på hendelsene. Media setter det sentripetale maskineriet i gang. Han blir forvandlet til en nærmest arketypisk helteskikkelse, med de mannlighetsbyggende gevinster det gir – blant annet opplever han å plutselig være i besittelse av en uventet erotisk tiltrekningskraft. Betsy, som han tidligere har skremt bort med sin mangel

på sosial kompetanse og allmenn folkeskikk, ser nå på han med et helt annet blikk fra baksetet av taxien – et blikk som også inneholder milde erotiske undertoner. Den sentripetale volden gjør at verden kommer han i møte og inviterer han inn. Han begynner med ett å føle seg hjemme i virkeligheten (Kolnar, 2005, s. 92–97).

Ser vi den sentripetale invitasjon ut fra klanenes og ættekulturens perspektiv, fremkommer helt andre lovnader. Klanene er ikke løselig sammensatte grupper, men sterke velfunderte organisasjoner som utgjør et sett alternative maktstrukturer. Det peker på at de er i besittelse av betydelige ressurser.

I motsetning til de moderne nasjonalstater, hvor individet, med dets drømmer og ambisjoner, hvor den enkeltes talent i et meritokratisk innrettet karriereliv, er i sentrum, så er klanen en kollektiv innretning hvor hvert individ i en viss forstand er ansvarlig for de andres handlinger, og hvor hvert medlem tar på seg ansvaret for å forsvare klanens ære, og hvor fremgang ikke nødvendigvis følger meritokratiske prinsipper, men slektshierarkier og lojalitetsbånd.

Mark S. Weiner viser i sin innflytelsesrike bok *The Rule of the Clan* (Weiner, 2013) at overgangen fra ætt til rett også er en forutsetning for utviklingen av det vi forstår som individualisme, idet det er det ansvarlige individ – ansvarlig for sine handlinger, sin gjeld, sin utvikling, sin karriere og sitt valg av livspartner – som er kjernen i våre nasjonalstater. Ingen er i prinsippet ansvarlig i rettslig forstand for sin brors eller svogers handlinger eller gjeld. Dine kjærlighetsforhold handler om det unike parets egenartede virkelighet, om selvstendige individ som blir innfanget i tiltrekningskrefter og bestemmer seg for å bygge og bo og stifte felles gjeld under samme tak, og handler ikke om å sikre ættens overlevelse, trygge dens status gjennom fordelaktige allianser og familieorientert styrkebygging. Det gjør også at våre forestillinger om ære og skam og maskulin substans er svært ulike.

Klanen er en organisasjonsform med en rekke «juridiske» forpliktelser overfor sine medlemmer; samtidig som den sørger for økonomiske og sosiale sikkerhetsnett, utøver den andre former for kontroll og press overfor sine medlemmer enn hva nasjonalstaten gjør. En mann opplever for eksempel et kollektivt press fra familie og ætt om å hevne en krenkelse av ære ved hjelp av vold. De som utøver det som samfunnet betrakter som peripetal vold, har imidlertid også en sentripetal invitasjon i sikte, full av lovnader fra et organisert fellesskap. Det vil si at de som lar seg rekruttere inn i klanssamfunnet, har betydelige gevinster å hente. De tilbyr et fellesskap, de tilbyr status, de tilbyr

beskyttelse, de tilbyr en økonomisk fremtid og de tilbyr respekt, anseelse og, dersom personen oppfyller sine plikter, utfører sin voldsdåd på forbilledlig vis, også status og ære som menn.

Klanlogikken er på ingen måte en fremmed fugl i de skandinaviske landenes historie. Tvert om. Sagalitteraturen er full av blodige feider mellom ulike klaner og ætter, og den norske utvandringen til Island, som er beskrevet i *Islendigabok* så vel som i *Landnåmabok* rundt slutten av 1100-tallet, handlet om å unnsnippe skatt og kongeveldets makt. Den første perioden i den nye kongeløse staten var da ingen fredelig tid, den var tvert om en periode hvor en «svirte vilt i manneblod» i den ene ættefeiden etter den andre. Men den er nå et så langt tilbakelagt stadium at vi ikke lenger er fortrolige med dens mentaliteter, verdier og organisasjonsmåter, slik at disse historiske erfaringene ikke lenger har særlig overføringsverdi i moderne tid.

Det gis mange ulike forklaringer på klanenes og ættenes oppblomstring i moderne tid. Disse handler grovt sett om fortellinger om trangboddhet, fattigdom, rasisme og ulike typer utenforskap. I denne kontekst blir faktorer som kultur, religion, maskulinitet ofte sett på som tabuområder, og derfor dempet ned og skjøvet noe i bakgrunnen – gjennom det som noen ganger kan ta form som en systematisk vilje-til-ikke-viten. Uansett årsaken til klanenes rekrutteringssuksess så er det åpenbart at de representerer en sentripetal invitasjon som kan tilby sine medlemmer noe som de anser som langt mer verdifullt enn de muligheter storsamfunnet kan tilby.

Det er svært forskjellige muligheter og karriereveier storsamfunnet tilbyr, og de ressurser ættesystemene gir lovnader om. I møtet mellom disse to systemene viser det seg at storsamfunnet i mange kontekster ikke er konkurransedyktig.

I en undersøkelse utført av det svenske vernepliktsverket kommer det frem at 53 % av ungdommer med utenladsfødte foreldre stiller seg negative til å utføre verneplikt.⁴⁶ Lederskribent i svenske Aftenposten Noor Karim hevder at innvandrerungdom ikke vil forsvare Sverige på grunn av det svenske samfunnets rasisme, og at Sverige derfor ikke oppfattes som «verd å kjempe for».⁴⁷ Hun stiller det retoriske spørsmålet:

46 <https://www.forsvaretsforum.no/forsvarsmakten-sverige-verneplikt/lavere-interesse-for-forstegangstjeneste-blant-svenske-ungdommer-med-bakgrunn-utenfor-norden/337913>

47 <https://www.aftonbladet.se/ledare/a/kELvW6/manga-vill-nog-inte-forsvara-sverige>

Varför ska man vilja skydda en stat när staten inte skyddar sina egna?

Om det utsagnet innebærer riktighet eller er en betydelig retorisk overdrivelse, så peker det på en vesentlig kjerne. De opplever ikke tilhørighet til det statlige fellesskap, og er derfor ikke interessert i å være en aktiv del av dets voldsmonopol. Det gjør dem selvfølgelig sårbare overfor den sentripetale invitasjon fra konkurrerende systemer.

Det systemet som tilbyr rettsstat, modernitet, utvikling, individualitet og individuelle rettigheter, vitenskap, rasjonalitet og innovasjoner, er ikke tiltalende nok. Da kan de bli lette ofre for et system som tilbyr sedvane, lojalitet, maskulinitet, status og ikke-meritokratisk funderte fordeler.

Menn i kamp

I dokumentaren *Beyond Men and Masculinity* (Gabbay, 2020) setter forfatteren og terapeuten Terry Real et annet søkelys på den heroiske mannlighet. Han har studert mannlig styrke i årevis og mener at det handler om «running from shame». Å flykte fra skammen, fra trusselen som ligger i det å ikke leve opp til det som er aksepterte parametre på mannlighet, enten det er innenfor det meritokratiske systemet eller ætteorganisasjonen, er viktige dimensjoner i begge organisasjonsformene.

Når Terry Real hevder at det å søke å leve opp til virilitetens imperativer i stor grad handler om «running from shame», som han formulerer det, så peker han mot de perspektiver Pierre Bourdieu formulerer i *Den maskuline dominans*, hvor han hevder at virilitetens imperativer først og fremst er en byrde.

For viriliteten, forstått som en reproduktiv, seksuell og sosial ferdighet, men også som evne til kamp og voldsutøvelse (særlig hevn), er fremfor alt en byrde. [...] Alt medvirker til å gjøre det uoppnåelige virilitetsidealet til prinsippet for en enorm sårbarhet (Bourdieu, 2000, s. 60).

Virilitetens imperativer er nær knyttet til «den heroiske maskulinitet». Ifølge Bourdieu (Bourdieu, 2000) er den forbundet med slit og sårbarhet, og frykt for misbilligelse. Det er en evig kamp for mannen, å skulle, i fellesskap med andre menn, leve opp til de dominerende eller hegemoniske forestillinger om mannlighet. I denne kampen for å etablere en legitim mannlighet, for å bevise seg selv god nok, ligger «frykten for å miste gruppens anerkjennelse eller beundring. Frykten for å miste ansikt, å bli degradert som mann, og se seg selv falle ned i typisk feminine kategorier bestående av 'sveklinger', 'pyser', 'puslinger', 'homoer', osv.» er fremdeles virksomme i ulike hegemoniske maskulinitetsformer. (Bourdieu, 2000, s. 61).

Denne kampen ser ut til å få en ekstra dimensjon når det gjelder dem som har tilhørighet både i majoritets- og minoritetskultur, hvor de da utsettes for ulike typer maskulint krysspress. De skal på den ene siden hevde seg på hovedkulturens premisser, samtidig som de må innpasse seg under æres- og klankulturens imperativer.

Mannsforskeren R. W. Connell skriver i *Masculinities* (Connell, 1995) at det i den mannlige kjønnsorden eksisterer til dels harde og nådeløse hierarkier. På toppen av hierarkiet finner vi den såkalte hegemoniske maskulinitet, som er den mest prestisjefylte måte å være mann på. Det er mannen som oppfyller virilitetens imperativer. Den har dermed mange likheter med den heroiske maskulinitet og det Mosse kaller den mannlige stereotypi. Det er idealbildet av mannen. Det er han som passer inn i de ikoniske bilder av maskulinitet, det er han som lever opp til kulturens idealtypiske mannsikonografi, og som derved også høster de identitetsmessige, økonomiske og symbolske gevinster som majoritetskulturen belønner denne form for mannlighet med.

Denne mannen har sitt alter ego eller vrengebilde. Den hegemoniske maskulinitet står i negativ opposisjon til det Connell beskriver som den underordnede form for maskulinitet. Det er de menn som ikke lever opp til idealene, som ikke har den riktige kropp, de riktige holdninger, de riktige mentaliteter, de riktige seksuelle skript og de riktige erotiske preferanser. Den underordnede maskulinitet fungerer som en lokal syndebukk, en slags kulturell prygelknabe som ved sin annerledeshet bekrefter grenseoppgangene for den hegemoniske maskulinitet.

Idehistorikeren Jonas Liliequist bruker begrepet umannlighet, og legger vekt på at det vi betrakter som hegemonisk, samtidig oppretter kategorien det umannlige (Liliequist, 2006). Det innebærer at mannlighet blir en dynamisk

og ustabil kategori. Mannlighet er ikke gitt en gang for alle. Den kan mistes som et kredittkort, gitt at mannen foretar seg noe urimelig umandig – viser seg feig, svak, bløt, lite utholdende eller fremlegger et sett erotiske preferanser som ikke passer overens med de regjerende kulturelle skript. Det vil også si at mannlighet er en strevsom kategori – menn må bevise sin mannlighet, om ikke til enhver tid så i gitte eller prekære situasjoner, slik vi så i filmer som *Turist* og *Taxi Driver*. Connell legger også vekt på at den hegemoniske maskulinitet i en viss forstand ser det som sin rett å støte den underordnede maskulinitet ut av mannsategorien ved hjelp av vold.

De hegemoniske formene for mannlighet er også de som høster flest fordeler av det eksisterende systemet. De er på mange måter maktens forlengede arm, men både makt og samfunn endrer seg, og de egenskaper og ferdigheter som blir etterspurt for at makten kan videreføre seg selv, vil selvfølgelig også være i endring. Det vil da oppstå etterspørsel etter nye egenskaper som igjen vil bli inkludert i den hegemoniske mannsikonografi.

Det er vanskelig helt å forstå hvem Connell mener lever opp til de hegemoniske forestillinger – er det idrettshelten, er det en Klæbo, en Haaland, er det den heteroseksuelle småbarnsfaren med mellomlederstilling i en bank, og hva med den homoseksuelle frisøren som eier en frisørkjede, tilhører han i dag en marginalisert form for maskulinitet, eller er han tvert om en av forbrukersamfunnets ledende skikkelser? Er den pakistanskattede firebarnsfaren med mastergrad i biovitenskap, som ler med sine kollegaer i lunsjen, takker høflig nei til fredagens lønningspils og ser med bekymring på sine tenåringsdøtre som storøyde og med dyp fascinasjon ser på *Mean Girls* (Jane, Perez, 2024) og *Sex in the City* (King, 2008), en selvfølgelig og ukontroversiell del av kulturens hegemoniske mannsikonografi?

Det som er klart, er imidlertid at hva som er hegemonisk og hva som er underordnede former for maskulinitet, endrer seg i det historiske forløp. Det samme gjelder det Connell betegner som medvirkende eller det vi kan kalle parasittær maskulinitet, den som ser opp til, streber mot og søker å nyte smulene fra det hegemoniske bord.

Det den mannlige kjønnsdynamikken viser oss er at verden er laget av noen for noen, og at vi føler oss hjemme, akseptert og godtatt i ulike sosiale og kulturelle kontekster. Den enkelte føler langt dypere tilhørighet og lojalitet dersom han opplever at denne verden er laget for han, den har et kodefelleskap

han umiddelbart forstår, liker og behersker. Det ligner det klasseperspektiver Pierre Bourdieu introduserer i *Distinksjonen* (1995), hvor hverdagslivet er en intrikat darwinistisk kamp, og hvor klassene kjemper mot hverandre, under falske flagg gjennom subtile distinksjoner, og makten artikulere seg gjennom smaken og dagliglivets utallige preferanser, fra middagsbordets lettvinne fiskepinner mot forseggjort pasta med dryss av fransk trøffel eller gøyal charterferie på granca med full fres på grisefest mot seilferie i karibien og kulturvandring i Firenze osv. osv., for å være litt klisjeaktig banal.

Nobelprisvinner Annie Ernaux, som er sterkt inspirert av Bourdieu, skriver i boken *Skammen* (2023) om hvordan hennes arbeiderklassefar følte seg uvel og totalt hjemløs når hennes mor hadde sendt dem til en slags dannelsesreise hvor de blant annet skulle se katedralen i Chartres. De forlot sitt vante habitat, den verden de var fortrolige med, hvor de behersket språket og nyansene i dagliglivets omgangsformer, og bega seg ut mot det som etter hvert fortonte seg som en ukjent og svært så annerledes verden, kun noen mil unna egen landsby, hvor mange av husene fremdeles hadde jordgulf, og som de opplevde ikke var laget for dem. Her var andre skikker, andre koder for bestikkførelse, for *polité*, for hva som var passelig og hva som sømmet seg som dominerte – noe som resulterte i en ydmykende opplevelse av at de andre var liksom «litt finere» enn dem. Det gjorde turen delvis mislykket, og kurerte pappa for videre utferdslstrang og reiselyst. Opplevelsen av skam var til dels overveldende, og pappa lengtet hjem til stuen, til det kjente felleskapet, til kamerater fra fabrikken som samlet seg på den lokalet puben, eller til øl, rullings og Pernod, og som med høylytt latter og god stemning så på lykkehjulet foran TV-en. Annie selv valgte motsatt av sin far, hun bestemte seg for å bryte skammens makt, og foreta den strevsomme klassereisen med alle dens omkostninger, som til slutt kronet karrieren med en nobelpris. En av lærdommene fra Ernaux' selvbiografiske skildringer og Bourdieus perspektiver i *Distinksjonen* er at skammen kan låse den enkelte fast i den vante virkelighet, og hindre individet å ta i bruk mange av de muligheter samfunnet faktisk stiller til disposisjon. For Ernaux' pappas tilfelle låste menneskammen han fast i en geografisk så vel som eksistensiell virkelighet som ga han et relativt kort og delvis svært smertefullt liv.

Det er også gammelt nytt at klasseforskjeller og utenforskap reprodukeres via utdannelsessystemet. De med lav «kanonisk» kulturell kapital lykkes ikke

på samme måte som de med høy kulturell kapital på disse kunnskapsintensive arenaene.⁴⁸

I diskusjonen om Connells hierarki av mannlighetsformer og de innbyrdes kamper som utspilles om mannlig status, blir det tydelig at innen ætte- og klanssamfunnene er det andre typer maskulinitet med andre holdninger, mentaliteter, verdikomplekser og egenskaper som vil fremstå som hegemoniske og dominerende, og de vil søke å definere og støte ut et annet sett underordnet maskulinitet. For eksempel vil den homoseksuelle entreprenør som står som eier av en kjede frisørsalonger, ha vansker med å inngå i den hegemoniske mannsikonografi, mens den pakistanskættede småbarnsfaren med mastergrad i biovitenskap kanskje kan ønskes velkommen og få en sentral plassering som hegemonisk innen den kontekst klans- og æres kulturen setter.

Her er det imidlertid allerede en innebygget konflikt mellom en ætte- og klansstruktur som etablerer seg innen rammene av et majoritetssamfunn, som har etablerte juridiske grenser mot praksiser som æresvold, arrangerte ekteskap samt ulike typer etisk fordømmelse av mer tradisjonelle patriarkalske selvhevdelsesstrategier. Her ligger det en rekke krysspress på de hegemoniske så vel som de underordnede og medvirkende former for mannlighet.

Det vi ser her, er at vi ferdes med selvfølgelighet i ulike kulturelle virkeligheter, med ulik form for verdighet og mannlighet intakt. Vår sosiale virkelighet er laget av noen for noen. I vår virkelighet, i vår *heimat*, kjenner vi oss hjemme, kjenner vi kodene og behersker dem naturlig og med største selvfølgelighet. Vi trenger ikke presse oss på, late som eller streve altfor hardt. Vi kan ha en distanse til det strebende sosiale spillet, vel vitende om at denne verden tilhører oss.

Sosiologen Michael Kimmel skriver i den voluminøse *Manhood in America* (Kimmel, 1996) at mannlighet i hovedsak er et homososialt fenomen. Med det mener han at menn søker bekreftelse på identitet og selvverd via andre menn. Det er en sannhet som nok kan debatteres, men som likevel indikerer at de såkalte hegemoniske former for maskulinitet blir en slags mannlighetens opinionsledere som mange andre hermer etter.

48 «Kanonisk» kulturell kapital. Jeg velger å legge kanonisk til det tradisjonelle kulturbegrepet, fordi det som for eksempel kan utgjøre høy kulturell kapital innenfor en minoritetsgruppe og gi uttelling der, ikke nødvendigvis er konvertibel til det som i hovedkulturen er karrierefremmende kulturell kapital.

I det nye Norden ser vi nå ansatsene til et komplekst system av mannlig-hetsformer, hvor det utkjempes ulike kamper om mannlighet, status og ære, og hvor en fellesbetegnelse, dog ikke den eneste, er det Terry Real formulerer som «running from shame». Manneskammens ulike dilemmaer artikulere seg ofte på vidt forskjellig vis i de ulike mannlige kjønnsordningene. Det som er ærefullt og riktig i den ene, er dypt skamfullt og marginaliserende i den andre.

Ifølge Connell er ulike typer ydmykelser og vold en del av repertoaret i den mannlige kjønnsorden. Det bidrar til å skape og vedlikeholde hierarkier. De er fulle av kamp, syndebukker og utstøtelsesmekanismer hvor menn hevder seg på bekostning av hverandre. Disse kjønnsordningene er, som vi ser, nært knyttet til den sentripetale invitasjon, altså hvilke fordeler en kan høste av det eksisterende systemet. Dersom menn rigger sin mannlighet i henhold til det som gjelder som de hegemoniske og medvirkende former for maskulinitet, vil det være betydelige gevinster i sikte – omvendt kan en forvente seg betydelige eksistensielle omkostninger.

Menn som er innfanget i ætte- og klansystemer, blir mottakere av en rekke ressurser knyttet til mannlighet, anerkjennelse, identitet, tilhørighet og status. De blir samtidig utsatt for krysspress knyttet til ærens- og skammen dynamikker.

Studiet av klanenes virke viser imidlertid at selv om menn får tilgang til reelle prestisjeskapende felt, gode jobber, høyere utdanning og får status i storsamfunnet, så er de likevel sårbare overfor ættens og familiens krav. De står i ærens, lojalitetens og skammens kryssild. Da kan akkurat dette være et fruktbart utgangspunkt for videre forskning: å undersøke mannskammens komplekse dynamikk. Denne er nært knyttet til de ressurser den sentripetale invitasjon tilbyr, og hvorfor de velger den ene – klanenes invitasjon, fremfor den andre: det rimelig velordnede meritokratiske innrettede demokrati med individet og dets rettigheter og muligheter i sentrum.

Referanser

Litteratur

- Aiskylos. (1963). *Orestien*. Gyldendal.
- Allport, G. (1954). *The nature of prejudice*. SD Books.
- Allport, G. (2021). *ABC of scapegoating*. Martino.
- Bjøranger, T. & Svensson, G. (2024). *Æresrelatert kriminalitet: En casebasert håndbok*. Cappelen Damm.
- Bourdieu, P. (1995). *Distinksjonen: En sosiologisk kritikk av dømmekraften*. Pax.
- Bourdieu, P. (2000). *Den maskuline dominans*. Pax.
- Connell, R. W. (1995). *Masculinities*. Polity Press.
- Connell, R. W. (2002). *Gender*. Polity Press.
- Dinerstein, J. (2017). *The origins of cool in postwar America*. The University of Chicago Press.
- Ekenstam, C. (1993). *Kroppens idéhistorie: Disciplinering och karaktärsdanning i Sverige 1700–1950*. Gidlunds Bokförlag.
- Ekenstam, C. (Red.). (1998). *Rädd att falla*. Gidlunds förlag.
- Ekenstam, C. (Red.). (2001). *Sprickor i fasaden*. Gidlunds förlag.
- Elias, N. (1997). *The civilizing process*. Oxford.
- Ernaux, A. (2023). *Skammen*. Gyldendal.
- Faludi, S. (1999). *Stiffed*. Chatto & Windus.
- Frank, T. (1997). *The conquest of cool: Business culture, counterculture, and the rise of hip consumerism*. The University of Chicago Press.
- Freud, S. (2013). *Totem og tabu*. Vidarforlaget.
- Giddens, A. (2000). *Modernitet og selvidentitet*. Hans Reitzels Forlag.
- Girard, R. (1966). *Deceit, desire and the novel: Self and other in literary structure*. John Hopkins University.
- Girard, R. (2013). *Anorexia and mimetic desire*. Michigan State University Press.
- Girard, R. (2020). *Syndebukken*. Teori & Praksis.
- Gold, H. (1996). *Bohemia: Digging the roots of cool*.
- Heidegger, M. (1993). *En innføring*. Pax.
- Hobbes, T. (2017). *Leviathan*. Penguin, SD Books.
- Jackson, S. (2015). *The lottery*. Penguin Classics. Random House.
- James, W. (1983). *The principles of psychology*. Harvard University Press.
- Jensen, H. J. L. (1991). *René Girard*. Anis.
- Kimmel, M. (1996). *Manhood in America*. The Free Press.
- Kolnar, K. (2005). *Mannedyret*. Spartacus.
- Kolnar, K. (2011). *Pornutopia*. Tapir Akademisk Forlag.
- Kolnar, K. (2020). *Å leve på lånt begjær*. Fagbokforlaget.
- Kristoffersen, E. (2021). *Jegerånden: Å lede i fred, krise og krig*. Gyldendal.
- Laing, R. D. (1970). *Det spaltede selv*. Jørgen Paludans Forlag.
- Laing, R. D. (1980). *Oplevelsens politikk og paradisyuglen*. Rhodos.
- Lasch, C. (1982). *Den narsissistiske kultur*. Pax.

- Lasch, C. (1991). *The true and only heaven: Progress and its critics*. W. W. Norton.
- Liliequist, I., Ekenstam, C. & Lorentzen, J. (Red.). (1999/2006). *Män i Norden: Manlighet och modernitet 1840–1940*. Gidlunds Förlag.
- Lindtner, B., Skarsbø, E. & Skarstein, D. (2018). *Dramaserien Skam: Analytiske perspektiver og didaktiske muligheter*. Fagbokforlaget.
- Littler, J. (2018). *Against meritocracy: Culture, power and myths of mobility*. Routledge.
- Ljunggren, J. (1999). *Kroppens bildning: Lingvgymnastikkens manlighetsprojekt 1790–1914*. Brutus Östlings bokförlag Symposion.
- Lorentzen, J. & Ekenstam, C. (Red.). (2006). *Män i Norden: Manlighet och modernitet 1840–1940*. Gidlunds förlag.
- Machiavelli, N. (1988). *Fyrsten*. Aventura Forlag.
- Mailer, N. (1961). *Den hvite neger*. Cappelen.
- Majors, R. & Billson, J. M. (1992). *Cool pose: The dilemmas of black masculinity in America*. Touchstone.
- Mosse, G. L. (1996). *The image of man: The creation of modern masculinity*. Oxford University Press.
- Nye, R. A. (1998). *Masculinity and male codes of honour in modern France*. University of California Press.
- O'Brien, G. (2013). *The cool school*. The Library of America.
- Ormstunge, G. (2019). *Ormstunge*. Fagbokforlaget.
- Poutain, D. & Robbins, D. (2000). *Cool rules: Anatomy of an attitude*. Reaktion Books Ltd.
- Sandmo, E. (1999). *Voldssamfunnets undergang*. Universitetsforlaget.
- Stearns, P. N. (1994). *American cool: Constructing a twentieth-century emotional style*. New York University Press.
- Vanggård, T. (1972). *Phallos: A symbol and its history in the male world*. International Universities Press.
- Weiner, M. S. (2013). *The rule of the clan*. Farrar, Straus og Giroux.
- Wyller, T. (2001). *Skam: Perspektiver på skam, ære og skamløshet i det moderne*. Fagbokforlaget.
- Young, M. (1958). *The rise of the meritocracy*. Transaction Publishers.

Filmer

- Babylon Berlin* (Twyker, Borries, Handloegten, 2017).
- Beyond Men and Masculinity* (Gabbay; 2020).
- Intet nytt fra vestfronten* (Berger; 2022).
- Lidenskapens pris* (Zwick, 1995).
- Mean Girls* (Jane, Perez, 2024).
- Sex and the City* (King, 2008).
- Sopranos* (Chase, Patten; 1999–2007).
- Straw Dogs* (Sam Peckinpah, 1971).
- Taxi Driver* (Scorsese, 1972).
- Turist* (Østlund; 2014).

Nettsteder (besøkt tirsdag 30. januar 2024)

- <https://norden.diva-portal.org/smash/get/diva2:1107232/FULLTEXT01.pdf>
- <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.1111/j.1467-9477.2007.00176.x>
- <https://tv.nrk.no/serie/brennpunkt-aere/sesong/1/episode/1>
- <https://vancouversun.com/news/staff-blogs/ethnic-diversitys-inconvenient-truths>
- [https://www.adressa.no/nyheter/utenriks/i/4oPMOq/16-aaring-under-omsorg-siktet-for-tre-drap-i-sverige-kommunen-vil-ikke-granske-saken#:~:text=HVB%20\(hem%20f%C3%B6r%20v%C3%A5rd%20eller,for%20vanskeligstilte%20unge%20i%20Sverige](https://www.adressa.no/nyheter/utenriks/i/4oPMOq/16-aaring-under-omsorg-siktet-for-tre-drap-i-sverige-kommunen-vil-ikke-granske-saken#:~:text=HVB%20(hem%20f%C3%B6r%20v%C3%A5rd%20eller,for%20vanskeligstilte%20unge%20i%20Sverige)
- <https://www.aftenposten.no/verden/i/69RWJQ/statsministeren-mener-ansvarsloes-innvandringspolitikk-har-foert-til-voldsboelgen-som-svar-vil-han-utvise-utlendinger-som-ikke-er-doemt>
- <https://www.aftonbladet.se/ledare/a/kELvW6/manga-vill-nog-inte-forsvara-sverige>
- <https://www.bt.no/btmeninger/kronikk/i/KLVQG/vold-sex-og-mediemakt>
- <https://www.dagbladet.no/kultur/et-helt-hav-av-kontrollorer-som-overvaker-deg/69358143>
- <https://www.dagbladet.no/nyheter/i-svenske-rinkeby-skyter-16-aringer-pa-hverandre-og-journalister-far-juling/60377414>
- <https://www.ekobrottsmyndigheten.se/wp-content/uploads/2023/06/myndighetsgemensamlagesbild-2023.pdf>
- <https://www.facebook.com/axessmagasin/videos/340411880991885/>
- <https://www.forsvaretsforum.no/forsvarsmakten-sverige-verneplikt/lavere-interesse-for-forstegangstjeneste-blant-svenske-ungdommer-med-bakgrunn-utenfor-norden/337913>
- <https://www.idunn.no/doi/10.18261/njc.25.1.5>
- <https://www.imdi.no/contentassets/a6cf78b4f36743128344428a6baa2b42/probarapport-2022-20-negativ-sosial-kontroll-gjennom-sosiale-medier.pdf>
- <https://www.journalisten.no/overvaker-455-kriminelle-vi-skal-granske-selv/565422>
- <https://www.morgenbladet.no/aktuelt/2016/05/13/den-store-norske-reportasjen-om-hvor-fryktelig-ille-det-er-i-sverige/>
- <https://www.nettavisen.no/norsk-debatt/i-virkeligheten-er-det-klaner-som-kontrollerer-deler-av-samfunnet-ikke-den-svenske-staten/o/5-95-1361120>
- <https://www.nettavisen.no/norsk-debatt/i-virkeligheten-er-det-klaner-som-kontrollerer-deler-av-samfunnet-ikke-den-svenske-staten/o/5-95-1361120>
- <https://www.norden.org/no/news/lofter-den-unike-tilliten-frem-i-lyset>
- <https://www.nrk.no/norge/erna-solbergs-nyttarstale-1.13300596>
- https://www.nrk.no/presse/programtaler/nrk-brennpunkt-med-ny-serie_-aere-1.16722477
- https://www.nrk.no/tromsogfinnmark/ungdommer-synes-gjengene-i-sverige-er-kule-_politiet-bekrefter-svenske-kriminelle-ogsa-i-troms-1.16575829
- <https://www.politiforum.no/kortnytt/faerre-utsatte-omrader-i-sverige-men-hoyt-problemniva/252826>
- <https://www.utrop.no/plenum/ytringer/203195/>
- <https://www.vartoslo.no/frp-ida-melbo-oystese-sylvi-listhaug/listhaug-oslos-politimester-feilinformerer-om-voldsutovere/480643>
- <https://www.vg.no/spesial/2024/forsvarssjefen/>
- <https://www.youtube.com/watch?v=HWR-ntdsscc>

Sopranos

Finn Says That Vito A Fag – The Sopranos HD. <https://youtu.be/EaCvFNH28lo>

<https://quoteinvestigator.com/2011/11/07/rough-men/>

<https://sfoonline.barnard.edu/hbo/printkle.htm#:~:text=Indeed%2C%20a%20number%20of%20scholars,feminism's%20impact%20on%20contemporary%20culture>

<https://www.ao.no/det-er-bare-a-innse-det-na-har-vi-sopranos-pa-gronland-og-svenske-tilstander-pa-bryn/o/5-128-775242>

<https://www.britannica.com/topic/pharmakos>

<https://www.bt.no/btmeninger/kronikk/i/KLVQG/vold-sex-og-mediemakt>

<https://www.politiet.no/globalassets/nyheter/oslo/2024-04-30-u-innsats-i-prioriterte-omrader-oslo-pd.pdf>

<https://www.vg.no/nyheter/i/8Jbz22/rapport-fra-politiet-i-oslo-kartlegger-kriminalitet-paa-groenland-butikkeiere-og-ansatte-opplever-aa-bli-truet-angrepet-og-sjikanert-flere-er-redde-for-aa-gaa-paa-jobb>

Tony learned that Vito is a GAY – The Sopranos HD. https://youtu.be/A7uH_rQC6fc

Vito Jr Story – The Sopranos. <https://youtu.be/dGYBpY2FpmU>

Vito Spatafore Dead – The Sopranos HD. <https://youtu.be/t-yKzpxOZH0>

